

KAZAKÇADA BAŞLANGIÇ-DÖNÜŞÜMLÜ (İNHOATİF-HÂL BİLDİREN) FİİLLER VE ONLAR ÜZERİNDE EVRE BELİRLEME: KAZAKÇA KONUŞURLARININ TUTUMLARI ÜZERİNE DENEYSEL BİR İNCELEME*

Eyüp BACANLI**

Gulmira B. MADİYEVA***

Manshuk K. MAMBETOVA****

Özet: Bu makalede, farklı bir fiil türü olarak varlığı ilk defa Johanson (1971; 1999; 2000) tarafından öne sürülen ve Türk dillerinde sayıları görece fazla olan başlangıç-dönüşümlü (dilbilimi literatüründe daha yaygın bilinen adıyla inhoatif-hâl bildiren) fiillerin Kazakçadaki örnekleri ve daha sonra Kazakça konuşurlarının iki eylemli (/ evreli) bu fiillerin evre yapılanmasını ne tür dilbilgisel ve sözlüksel araçlarla belirgin hale getirdikleri ele alınmaktadır. Kazakçada başlangıç-dönüşümlü fiiller bol- 'olmak (hâle gelmek + hâlde bulunmak)', otur- 'oturmak (yere oturmak + yerde oturmak)', uyuqta- 'uyumak (uykuya dalmak + uykuda olmak)' örneklerinde görüldüğü gibi dinamik bir başlangıç eylemini (/ evreyi) ve onu takip eden durağan bir hâl evresini içerirler. Makalede önce başlangıç-dönüşümlü fiillerin kalımsal özellikleri ele alınmakta, ardından Kazakçada başlangıç-dönüşümlü olduğu tespit edilen 31 fiilin listesi sunulmaktadır. Rusça denklilikleri de göz önünde bulundurularak Kazakçadaki bu başlangıç-dönüşümlü fiillerin başlangıç öncesi dinamik bir süreci (hazırlık evresi) olanlar ve olmayanlar şeklinde iki sınıfa ayrılması gerektiği önerilmektedir. Her iki sınıftaki Kazakça fiillerde kalımsal evre belirlemeye Kazakça konuşurlarınca ne ölçüde başvurulduğunu anlamak için Kazakça konuşurlarının Rusça-Kazakça iki dilliliği dikkate alınarak toplam 47 Rusça cümleden oluşan bir anket hazırlanmış ve 15 enformanta bu cümleleri ana dilleri olan Kazakçaya çevirmeleri istenmiştir. Her iki sınıftaki fiiller için iki farklı cümle modeli belirlenmiştir. Bunlardan "(O) (ağ önce / Saat x'de) Fiil₃-di ve hâlâ da Fiil₃-yor" modelinde olanlar bütün (31 adet) fiiller için, ilk evrenin bitmemiş

* Makaledeki grafiklerin hazırlanmasında yardımcı olan Doç.Dr. Bedri Kamil Onur Taş'a teşekkür ederiz.

** Doç.Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ebacanli@etu.edu.tr

*** Prof.Dr., Al-Farabi Üniversitesi, Genel Dilbilimi ve Yabancı Filoloji Bölümü, gulmira.madiyeva@kaznu.kz

**** Doç.Dr., Al-Farabi Üniversitesi, Genel Dilbilimi ve Yabancı Filoloji Bölümü, Manshyk.Mambetova@kaznu.kz

görünüşünü ifade eden "(Giderek, yavaş yavaş) Fiil_x-yor" modelinde olanlar ise kritik başlangıç noktası öncesi bir sürece sahip olan 12 fiil için uygulanmıştır. Anket sonuçları sekiz tablo ve üç grafikte sunulmuştur. Sonuçlara göre, Kazakça konuşurlarının başlangıç dönüşümlü fiillerin her iki eylemini (/evresini) belirlemek için (i) (bir zarf fiil eki ve bir yardımcı fiilden oluşan) artfiiller ve özel çekim şekilleri gibi dilbilgisel ve (ii) alternatif sözcük ve evre fiili gibi sözlüksel araçlardan yararlandıkları anlaşılmıştır.

Anahtar sözcükler: Kazakça, kalıns, başlangıç-dönüşümlü fiiller, evre belirleme, artfiiller

***Inchoative-stative (initio-transformative) verbs in Kazakh
and phase marking on them:***

An experimental inquiry of attitudes of Kazakh speakers

Abstract: In this paper we deal with the inchoative-stative (initio-transformative) verbs first proposed as a different verb type by Johanson (1971; 1999; 2000) in Turkic languages and existing in Kazakh as well such as *bol-* 'become + be', *otur-* 'sit + sit down', *uyqta-* 'fall asleep + be asleep', etc. Furthermore, our study also explores the ways how Kazakh speakers specify bipartite actional structure of inchoative-stative verbs with different grammatical and lexical devices. Inchoative-stative verbs encompass both a dynamic inchoative action and a post-transformative stative action. In the paper we first examine actional features of inchoative-statives and subsequently represent a list of 31 verbs which we determined to be inchoative-stative in Kazakh. Then, considering the corresponding Russian perfective and imperfective equivalents of the Kazakh verbs, we suggest that the inchoative-stative verbs must be dichotomized into two different classes. The first class covers verbs that express a process (preparatory phase) before the initial transformation point and the second class encompasses the verbs that indicate initial momentaneous actions. In order to understand to what extent Kazakh speakers apply actional modification and phase marking on each inchoative-stative verb class, considering the bilingualism of Kazakh speakers, we used a translation questionnaire which consisted of 47 Russian sentences translated into Kazakh by 15 informants. We determined two models of sentences for each class. The first model is "(S/be/it) Verb_x-PAST (just/just a moment ago, at x hour) and still Verb_x-PRESENT" which was applied for all the (31) inchoative-stative verbs. The second model is "(S/be/it) (gradually/slowly, etc) Verb_x-PRESENT" and this was developed for the indication of the imperfective aspect of the 12 inchoative-statives that have a salient dynamic process before the crucial initial limit. The results of the questionnaire are presented in eight tables and three graphs. The most important result can be summarized as follows: In order to mark one of the actions (/phases) found in the semantic representation of the inchoative-stative verbs, Kazakh speakers utilize (i) grammatical devices such as postverbs (consisting of 'a converb + auxiliary') or special inflectional forms, (ii) lexical devices such as lexical alternatives and phase verbs such as *begin* and *finish*.

Keywords: *Kazakç, actionality, inchoative-stative (initio-transformative) verbs, phase marking, postverbs*

1. Giriş

Johanson'un *initiotransformative* olarak adlandırdığı ve bizim *başlangıç-dönüşümlü* (bundan sonra (başd)) olarak Türkçeye çevirdiğimiz fiil türü Türk dillerinde bolca bulunur. Bu makalede Kazakçadaki (başd) fiiller ve onların evre yapıları üzerinde durulacak, ardından Kazakça konuşurları tarafından bu fiillerin evre yapılarının nasıl belirlendiği deneysel yöntemle araştırılacaktır. (2) numaralı başlıkta Türk dillerindeki başlangıç-dönüşümlü fiillerin kılınış özellikleri ve evre yapıları hakkında bilgi verilecektir. (3)'te Kazakçadaki (başd) fiiller, eş anlamlıları ve evreleri için kullanılan sözlüksel alternatifler üzerinde durulacaktır. (4)'te, bu çalışma kapsamında Kazakça konuşurlarının ana dillerine tercüme etmeleri için hazırladığımız 47 Rusça cümlelerin içeriği ve kuruluşu hakkında açıklama yapılacaktır. (5)'te neyi ölçmeye çalıştığımız hakkında bilgi verilecektir. (6)'da konuyla ilgili görünüş ve kılınış terimleri hakkında açıklama yapılacaktır. (7)'de ankete verilen cevaplar analiz edilerek Kazakça konuşurlarının bu fiillerin evre yapısını belirlemede ne tür (kılınış bildiren artfiiller, ekler ve görünüş bildiren ek ve perifrastik morfeimler gibi) dilbilgisel ve (alternatif fiil, evre fiili gibi) sözlüksel araçlara başvurduklarıyla ilgili sonuçlara ulaşılabilecek, elde edilen sayısal veriler tablo ve grafiklerde sunulacaktır.

2. Türk Dillerinde Başlangıç-Dönüşümlü Fiiller

Türk dillerinde kılınışı bakımından başlangıç-dönüşümlü fiillerin göreceli olarak daha fazla olduğu, bu fiil sınıfını ilk defa *initiotransformative* olarak adlandıran Johanson tarafından ileri sürülmüştür (1971: 212-218; 1999: 173-174; 2000: 62-63). Bu terim Türkiyeli Türkologlarca 'ön sınırı vurgulayan' (Uğurlu 1999: 1185; 2003: 128; Korkmaz 2007: 537; Karadoğan 2009: 10) ve 'ön dönüşümlü' (Gökçe 2013: 54) veya 'ön-dönüşümlü' (Aslan Demir 2013: 70-71) şeklinde Türkçeye aktarılmıştır. Bacanlı (2014: 49-56)'da terim, başlangıç-dönüşümlü şeklinde Türkçeye çevrilmiştir. Dilbilimi literatüründe bu fiiller için daha yaygın olarak inceptif-hâl (inceptive-state[/stative]) veya inchoatif-hâl (inchoative-state [/stative]) terimleri kullanılır (Sasse 1991a; 1991b; Breu 1994; Tatevosov 2002: 383; Croft 2012: 49-50). 'Bir eylemin veya bir hâlin başlangıcını' bildiren *ingresif* (ingressive), *inchoatif* ve *inceptif* terimleri dilbiliminde genellikle eş anlamlı olarak kullanılır (Dahl 2006: 688). Johanson, fiilleri evre yapılarına göre *dönüşümsüz* (nontransformative), *bitiş-dönüşümlü* (finitransformative) ve *başlangıç-dönüşümlü* olarak üçe ayırır. Dönüşümsüz fiiller *içermek*, *tekabül etmek*, *var olmak*, *ait olmak* gibi durağan hâlleri ve *okumak*, *çalışmak*, *yürümek*, *koşmak* gibi dinamik faaliyetleri bildirir. Bunlar kılınışları bakımından homojen görünümlüdürler, yani eylemin herhangi bir kesiti, bütünle aynı niteliği taşır. Türk dillerinde sadece hâl bildiren

fiillerin sayısı, başlangıç-dönüşümlü fiillerin bolluğu yüzünden oldukça sınırlıdır. Bu nedenle, hâller genellikle bu makalede ele alınacak (başd) fiillerin semantiğinde aranmalıdır.

Bitiş-dönüşümlüler (bitd) *patlamak, ürkmek, farkına varmak, unutmak* gibi anlık bir bitişe sahip olan eylemleri ve *gelmek, yaşlanmak, büyümek* gibi kritik bitiş sınırı öncesi bir sürece sahip olan eylemleri içerir. (bitd) fiiller ister anlık, ister sürece yayılmış olsun, dinamik eylemleri bildiren fiillerdir ve kılınışları bakımından bir bitiş noktasını açıkça belirttikleri için heterojendirler.

(başd) fiiller ise hem başlangıç niteliğindeki dinamik bir eylemi hem de onu izleyen, onun bitmesiyle ortaya çıkan hâlleri bildiren fiillerdir. Başlangıç-dönüşümlülük tek bir fiil leksemının birbirine yapışık ve ardışık olan iki eylemi (veya evreyi) ifade edebilme olgusudur. Burada eylem ve evre terimlerini yan yana kullanmamızın nedeni, bir başka dilde bu evrelerin farklı eylemlermiş gibi kavramlaştırılmış olarak belirebilmesidir. (başd) fiillerin kılınışı da başlangıçtaki dönüşümden dolayı heterojendir. (başd) fiillere Türkiye Türkçesinden şu örnekler verilebilir: *ol-, otur-, yat-, uzan-, uyu-, bil-, sev-, gör-, bak-, anla-, aşık ol-, hasta ol-, tanı-, hatırla-, benze-, sakla-, saklan-, giy-, kork-, dur-, tut-, sevin-, gülümse-, somurt-, kucakla-, hayret et-, görün-, kayna-, inan-, güven-, hoşlan-, üzül-, kız-, endişelen-*. Bunların sayısını herhangi bir Türk dilinde nihai olarak tespit etmenin güç olduğunu belirtmeliyiz. Türkiye Türkçesi için bk. Johanson 1971: 212-218; Kerslake 2001. Altayca için bk. Bacanlı 2008.

Listede görüldüğü gibi (başd) fiiller dilde kullanım sıklığı oldukça yüksek olan fiillerdir ve Türk dillerinde yukarıda birkaç örnekle gösterilen durağan hâllerin azlığının en büyük sebebi de (başd) fiillerin görece fazlalığıdır. Bir Türk dilini kullanarak bu fiillerin kılınışını açıklamak hayli zor olmakla birlikte şöyle bir yol denenebilir: Örneğin, *olmak* fiili hem dinamik bir 'hâle gelme' evresini hem de onu izleyen bir 'hâlde bulunma' evresini bildirir. *Olmak* fiilinin belirttiği ardışık eylemlerden birincisi İngilizcede *become*, Almancada *werden*, Rusçada (Rusçaya özgü bitmiş ve bitmemiş görünüş ayrımlarını yansıtan) *stat'* ve *stanovit'sya* fiilleriyle; ikincisi ise İngilizcede *be*, Almancada *sein*, Rusçada *bit'* fiilleriyle ifade edilir. Bütün (başd) fiiller bir hâl değişimini ve hâlin kendisini bildirir. Anlam örüntüsü; *otur-, yat-, uzan-, dur-, yaslan-, dayan-* gibi fiiller daha özel olarak bir duruşa geçmeyi ve o duruşta kalmayı da bildirir.

Başlangıç-dönüşümlü fiiller olgusu Türkolog olmayan dilbilimciler tarafından da araştırılmıştır ancak yine de (başd) fiiller yaygın fiil kılınışı tasniflerinde yer almaz. Bunun sebebi bu fiillerin Avrupa dillerindeki sınırlı sayıları ve bağlamsal, stilistik ve sözdizimsel nedenlerle nadir kullanılmalarıdır. Bununla birlikte dilsel ve dil dışı gerçekliğin tespiti olarak Jacobsen (1982), Chung & Timberlake (1985), Sasse (1991a; 1991b), Breu (1994), Tatevosov (2002) gibi dilciler, onları 'inseptif-hâl (inceptive-stative)' veya 'inchoatif-hâl (inchoative-stative)' fiilleri şeklinde

adlandırmışlar ve kendi kılınış tasnifleri içinde onları özel bir fiil türü olarak kabul etmişlerdir (krş. Bacanlı 2014: 53).

(başd) fiillerin kılınış içeriğindeki ilk eylem (veya ilk evre), bitiş-dönüşümlü bir eylem gibidir. Bu nedenle, bu ilk eylem Batı dillerinde genellikle farklı bir fiille ifade edilir. Örneğin, Türkiye Türkçesinden örnek verilen yukarıdaki bazı fiillerin bildirdiği iki evreden birincisi için İngilizcede şu fiiller kullanılır: *become, sit down, lie down, fall asleep, fall in love, recognize, dress, get scared*, vb. Bu fiiller İngilizce açısından (bitd) bir kılınışa sahiptir. Sayıları çok daha az olmakla birlikte Batı dillerinde de (başd) fiiller bulunur. Örneğin, İngilizcede *hide* 'saklanmak (kendini bir yere saklamak + kendini o yerde saklamak)', *understand* 'anlamak (anlar hâle gelmek + anlar durumda kalmak)', *know* 'bilmek (bilgiyi edinmek + bilgiye sahip olmak)', *see* 'görmek (görüntüyü yakalamak + onu görmeyi sürdürmek)', *lean* 'yaslanmak (sırtını bir yere dayamak + o hâlde durmak)', *resemble* 'benzemek (benzer hâle gelmek + benzer hâlde bulunmak)', *believe* 'inanmak' (inanır hâle gelmek + inanmayı sürdürmek), *seem* 'görünmek' (görünür hâle gelmek + görünür hâlde bulunmak) vb. Bir dilde aynı anda hem bir (başd) hem de o (başd) fiilin bildirdiği iki eylemden biri için özel bir başka leksem bulunabilir. Dolayısıyla, İngilizcedeki *know, understand* ve *see* gibi (başd) fiillerin bildirdiği eylemin ilk evresini ifade etmek için *come to know* 'bilmeye başlamak', *come to understand* 'anlamaya başlamak' ve *catch sight of* 'görüntüyü yakalamak' gibi fiil öbeklerinden de yararlanılabilir. Vendler (1957: 153-156, 158), Brinton (1990: 38-41); Smith (1997: 18, 57-58), Koontz-Garboden (2006: 146-147) gibi dilbilimciler, İngilizcede yukarıdakiler ve yukarıdakilere benzeyen bazı fiillerin, hâl başlangıcı (inchoatif < inchoative) veya geçici hâl şeklindeki kullanımları üzerinde durmuşlardır (krş. Bacanlı 2014: 52-53).

Olmak fiilinin ikinci evresi Türkiye Türkçesinde *ek fil* veya *koşaç* denilen morfemlerle bildirilir. Türkçedeki *Ne idim, ne oldum* deyişi bu evreleri çok net bir biçimde yansıtan sözlüksel ve morfolojik araçları bir arada sunar. *idi* ek fiili ile ifade edilen evre *olmak* fiilinin hâl evresidir, *oldu* ile ifade edilen evre ise yeni bir hâl geçiş sürecini ifade eder. Türkçedeki diğer (başd) fiiller bu iki evreyi bu netlikte ayırıştıran morfolojik araçlarla desteklenmezler. Bu nedenle, *Sevindim* ve *hala seviniyorum, Korktum* ve *hala korkuyorum* gibi yapılarda aynı fiil leksemini kullanmaya devam edilir. Bazen tümleçler, zarflar vb diğer araçlarla da evre netlik kazanır. Örneğin, aşağıdaki cümlelerdeki *aniden, yavaşça* gibi zarflar ve yönelme hâli, ilgili (başd) fiillerin kılınış içeriğini ilk evre olarak belirler (ayrıntılı bilgi için bk. Bacanlı 2014: 64-69):

- (1) *Birden anladı.*
- (2) *Yavaşça yattı.*
- (3) *Sandalyeye oturdu.*
- (4) *Yan odaya saklandı.*

(başd) fiillerin bildirdiği ardışık eylemlerin evre yapılanması dil dışı nedenlerle benzerlik veya farklılık gösterir. Başlangıç eylemi tıpkı bir (bitd) eylem gibidir. Yukarıda da belirtildiği üzere, (bitd) fiiller kendi aralarında anlık bir bitişten oluşanlar ve bitiş öncesi bir sürece sahip olanlar şeklinde ikiye ayrılır. Fakat, gerçek hayatın ekseninde bir bitiş eylemi dil dışı nedenlerle bazen anlaktır, bazen de bitiş öncesi bir sürece sahiptir. Örneğin, *ölmek* fiili, Vendler'in (1957: 146, 150) fiil tasnifinde anlık eriş (achievement) olarak nitelenirken Johanson (2000: 62) onu anlık olmayan (bitd) fiiller arasında sayar. Eğer *ölme* eylemi 'son nefesini vermek' olarak kavramlaştırılırsa *Ölüyordu ama doktor son anda kurtardı* gibi bir cümlede bu eylemin hazırlık aşaması, yani bitiş öncesi dinamik süreci belirtilmiş olur (krş. Bacanlı 2014: 65-66). Bununla birlikte, (başd) fiillerden duruş değişimi ve diğer türden aşamalı hâle geçiş ve dönüşüm bildiren şu Türkçe fiillerin bitiş öncesi bir sürece sahip oldukları öne sürülebilir: *ol-, otur-, yat-, uzan-, uyu-, sev-, aşık ol-, hasta ol-, benze-, sakla-, saklan-, giy-, tut-, kucakla-, kayna-, hoşlan-, üzül-, kız-.* Bunlar Türkçede *giderek, gittikçe, yavaş yavaş, tedricen, daha da fazla* gibi dönüşüm bildiren zarflarla ilk evreyi belirlemek için kullanılabilir. Bu fiillerin kılınışı içeriği aşağıda yer alan figürdeki gibi gösterilebilir:

Figür 1. _____x_____

Yukarıdaki figürde, dalgalı çizgiyle (____) gösterilen kısım, başlangıç eyleminin dinamik sürecini; (x) işaretiyle gösterilen kısım başlangıç eyleminin bitip halin başladığı noktayı; düz çizgiyle (____) gösterilen kısım ise hâlin kendisini gösterir. Örneğin, *saklanmak* fiilinin ilk eylemindeki süreç (saklanmak için bir yere gidiyor olmak) dalgalı çizgiyle, saklanmanın başladığı an (x) işaretiyle, saklanmanın kendisi ise durağan çizgiyle sembolize edilmektedir.

Özellikle, zihinsel işlemleri gösteren bazı (başd) fiiller ise hâl öncesi belirgin bir sürece sahip değildir. Zihinsel işlem veya mimikler ani gerçekleştiği için aşağıdaki Türkçe (başd) fiiller, anlık bir başlangıç noktasını ve onun aşılmasıyla birlikte başlayan hâlleri bildirirler. *gör-, bak-, anla-, tanı-, hatırla-, kork-, sevin-, gülümse-, somurt-, hayret et-, görün-, inan-, güven-.* Bu fiillerin kılınışı içeriği aşağıdaki 2 numaralı figürdeki gibi gösterilir:

Figür 2. _____x_____

Tıpkı, bazı (bitd) fiillerde olduğu gibi, bazı (başd) fiillerde de ilk eylem (/evre) bağlamsal (yani dil dışı) nedenlerle anlık veya sürece yayılmış olabilir. Örneğin, bir kimse aniden üzünlük, kızgınlık, endişe, kaygı, aşk, hastalık vb hâllerine geçebilir. Öte yandan, genellikle anlık olmakla birlikte hatırlamanın, korkmanın (yani korkuya kapılmanın), inanmanın veya güvenmenin başlangıcı yavaş yavaş da gerçekleşebilir, fakat hiç kimse görmenin başlangıcının (yani görüntüyü yakalamanın) sürece yayıldığını iddia edemez.

3. Kazakçada başlangıç-dönüşümlü fiiller

Her Türk dilinde (başd) fiillerin sayısı değişkendir. Örneğin, Kazakçadaki *turuw* fiili için Türkiye Türkçesinde 'ayağa kalkmak' ve 'ayakta durmak' şeklinde iki öbek fiili kullanılır. Bu araştırma göstermiştir ki Türkiye Türkçesinde (başd) olan *hatırlamak* fiilinin ilk evresi için Kazakçada daima *yeske tüsirüw* veya *yeske kirüw* 'hatırına gelmek' ve ikinci evresi için *yesinde (boluw)* veya *yesinde saqtaw* 'hatırında tutmak' şeklinde farklı öbek fiiller kullanılır. Türkçede *asılmak* ve (*etrafını*) *kuşatmak* (/ *çevirmek* / *sarmak*) fiilleri asla art dönüşümlü durağan hâl için kullanılamaz, çünkü Türkçede bu hâller edilgen özneye atıfla *asılı* ve (*etrafta*) *çevrili/sarılı* gibi sözlüksel araçlarla ifade edilir. Oysa Kazakçadaki eş anlamlı olan *asılıw* ve *ilinüw* 'asılmak + asılı durmak' ile *qorşaw* 'kuşatmak + etrafını sarmış olmak' fiilleri bir (başd) olarak kullanılır. Pek çok Türk dilinde (başd) olan *giy-/kiy-* fiilinin belirttiği evrelerden ilki için *giyin-/kiyin-* fiilinden de yararlanılabilir. Kazakçada da çeşitli sözlüksel alternatiflerle karşılaşmak mümkündür. Örneğin, *şoşı-* 'korkuya kapılmak' fiili, bir (başd) olan *qorıq-* 'korkmak' fiilinin ilk evresi için, *kiyin-* 'giyinmek' fiili bir başka (başd) fiil olan *kiy-* 'giymek' fiilinin, *qayıp al-* 'kapmak, yakalamak' fiili *usta-* 'tutmak' fiilinin ilk evresi için kullanılabilir.

Aşağıda Tablo 1 ve Tablo 2'deki Kazakça ve Rusça fiiller simgesel olarak belirlenmiş olup her bağlamda mutlak bir eşdeğerlik içinde değillerdir. Anketimize katılan Kazakça konuşurları bazen aynı Rusça fiil için iki, üç ve hatta dört farklı Kazakça fiil kullanmışlardır. Bunlardan bazıları yakın, bazıları ise eş anlamlıdır ve aşağıdaki tabloya da yansıtılmıştır. Örneğin, Kazakçada 'sevmek' anlamında kullanılan *yaşıq boluw*, *süyüw* ve *jaqsı körüw* fiillerinin hepsi birer (başd)'dür. *Sevme*'nin farklı kişi ve nesnelere yönelik hafifletilmiş veya şiddetli seviyeleri için Kazakçada bu üç fiil kullanılır. Anlık bir başlangıcı ifade ettiği durumlarda Rusça *lyubit'* fiilinin başlangıç evresi *vlyubit'sya* 'aşka düşmek' ve *polyubit'* 'bir şeyi sevmeye başlamak' fiilleriyle ifade edilir, ancak bunlardan *vlyubit'sya* 'aşık olmak' fiilinin sürece yayılan ara evresi için *vlyublyat'sya* da kullanılabilir. Tablo 2'de bitmiş ve bitmemiş görünüş şeklinde ilk evre, ikinci evre ayrımlarına sahip Rusça *soskuçit'* ve *skuçat'* fiil biçimleri, hem 'canı sıkılmak' hem de 'özlemek' anlamına geldiği için iki farklı Kazakça fiile karşılık olarak tabloda iki kez yer edinmişlerdir. Türkiye Türkçesi denklileri de en yakın (başd) karşılıklarıyla eşleştirilmiştir. Bazı fiillerin ilk eylemi (/evresi) için Türkiye Türkçesinde de farklı fiiller kullanılabilir ama yalnızca ilk eylemi yansıtan *hastalanmak*, *uykuya dalmak*, *kapmak*, *giyinmek* gibi fiillere hücrelerde yer verilmemiştir. Son olarak Rusça *okrujat'* fiili hem ilk eylemin dinamik akışını, hem de onun bitmesiyle ortaya çıkan hâlin sürekliliğini bildirebilir. Bu nedenle Tablo 1'de iki sütunda temsil edilmektedir.

	Kazakça (başd) fiiller	Rusça denklilikleri			Türkiye Türkçesi denklilikleri
		Başlangıç eylemi		Hâl evresi	
		Bitmemiş görünüş	Bitmiş görünüş		
1	<i>boluw</i>	<i>stanovit'sya</i>	<i>stat'</i>	<i>bit'</i>	<i>olmak</i>
2	<i>uqsaw / sekildenüw</i>	<i>upodoblyat'sya</i>	<i>upodobit'sya</i>	<i>sxodit'</i>	<i>benzemek</i>
3	<i>yaşıq boluw / süyüw / jaqsı körüw</i>	<i>vlyublyat'sya</i>	<i>vlyubit'sya / polyubit'</i>	<i>lyubit'</i>	<i>aşık olmak</i>
4	<i>awıruw / sıraqattanuw / nawqastanuw</i>	<i>zabolevat'</i>	<i>zabolet'</i>	<i>bolet'</i>	<i>hasta olmak</i>
5	<i>otıruw</i>	<i>sadit'sya</i>	<i>sest'</i>	<i>sidet'</i>	<i>oturmak</i>
6	<i>jatuw</i>	<i>lojit'sya</i>	<i>leç'</i>	<i>lejat'</i>	<i>yatmak</i>
7	<i>turuw</i>	<i>vstavat'</i>	<i>vstat'</i>	<i>stoyat'</i>	<i>ayağa kalkmak + ayakta durmak</i>
8	<i>uyıqtaw</i>	<i>zasıpat'</i>	<i>zasnıt'</i>	<i>spat'</i>	<i>uyumak</i>
9	<i>ustaw</i>	<i>xvatai'</i>	<i>sxvatiit'</i>	<i>derjat'</i>	<i>tutmak</i>
10	<i>kiyüw</i>	<i>odevat'sya</i>	<i>odet'sya</i>	<i>nosit'</i>	<i>giymek</i>
11	<i>jasırınuw / tıylıw</i>	<i>pryatat'sya</i>	<i>spryatat'sya</i>	<i>skrıvat'sya</i>	<i>saklanmak</i>
12	<i>qorşaw</i>	<i>okrujat'</i>	<i>okrujit'</i>	<i>okrujat'</i>	<i>kuşatmak</i>

Tablo 1. Kazakçada ilk evresi dinamik bir sürece sahip olabilen (başd) fiiller

Yukarıdaki tablodaki (başd) fiillerin belirttiği ilk eylem, kınıışı bakımından Figür 1'de olduğu gibi genellikle izlenebilir bir sürece sahiptir. Onların bu özelliği (12. sıradaki *okrujat'* hariç) Rusça denkliliklerinde de açık görülmektedir. Örneğin, tablodaki Kazakça *otıruw* 'oturmak' fiilinin ilk eylemi Rusçada biri bitmiş (*sest'*), diğeri ise bitmemiş görünüş (*sadit'sya*) bildiren iki fiil biçimiyle ifade edilir. İlk evre, Rusça gibi dillerde süreci olan farklı bir eylem gibi kavramlaştırıldığı için Kazakçadaki bir (başd) fiil için Rusçada üç farklı fiil kullanılabilir. Rus dilbilgisi açısından bakıldığında, başlangıç eylemini gösteren ilk iki sütundaki fiil biçimleri, aynı fiil leksemının biçimleri kabul edilir. Böylece, en sağ sütundaki Rusça fiiller farklı birer fiil leksemi olarak belirir. Onların Rus dilbilgisindeki bitmiş görünüş karşıtları burada ele alınmayacak olan daha farklı fiil biçimleriyle ifade edilir. Rusçadaki fiillerin bu özelliği üzerinde hem Glovinskaya (1982: 10; krş. Bondarko vd. 1987: 189) hem de Xolodoviç (1979: 138-142; krş. Nasilov 1989: 71) durmuştur: *saditsya* '(şu anda bir yere) oturmakta' → *sel* '(bir yere) oturdu' → *sidet* '(bir yerde) oturuyor'; *zasıpaet* 'uyuyor, uykuya dalyor' → *zasnul* 'uyudu, uykuya daldı' → *spit* 'uyuyor, uykuda' vb. Benzer paralellikler tablodaki diğer Rusça fiillerle de kurulabilir: *stanovit'sya* → *stat'* → *bit'* 'olmak (Kazak. *boluw*)', *zabolevat'* → *zabolet'* → *bolet'* 'hasta olmak (Kazak. *awıruw*)', *vlyublyat'sya* → *vlyubit'sya* → *lyubit'* 'aşık olmak (Kazak. *yaşıq boluw*)', *upodoblyat'sya* → *upodobit'sya* → *sxodit'* 'benzemek (Kazak. *uqsaw*)', vb (krş. Bacanlı 2014: 51). Tablo 1'de soldan 2. sütundaki Rusça fiiller Figür 1'de dalgalı çizgiyle (____) gösterilen süreci, 3. sütundaki Rusça fiiller aynı figürdeki (x) işaretiyle gösterilen dönüşüm (/evrilme/başlangıç) noktasını, 4. sütundaki Rusça fiiller ise aynı figürdeki düz çizgiyle (____) gösterilen hâli gösterir.

KAZAKÇADA BAŞLANGIÇ-DÖNÜŞÜMLÜ (İNHOATIF-HÂL BİLDİREN) FİLLER VE ONLAR
ÜZERİNDE EVRE BELİRLEME

Aşağıdaki Tablo 2'de ise başlangıç evresi anlık olan Kazakça (başd) fiiller ve onların Rusça denklikleri verilmektedir. Bu fiiller, Figür 2'de gösterilen kılımsı içeriğine sahiptir. Yani, anlık bir başlangıç dönüşümü evresi ve onu takip eden durağan evreden oluşan tek bir eylem bildirilir. Bu nedenle, başlangıç evreleri Rusçada da farklı bir eylemden ziyade farklı bir evre olarak kavramlaştırılır. Rusça denklimler, 9. sıradaki *ispugat'sya* ve *boyat'sya* 'korkmak' çifti hariç, aynı fiil leksemının bitmiş ve bitmemiş görünüş karşıtlığını yansıtan iki alt biçimi kabul edilir. Tablo 2'de soldan 2. sütundaki Rusça fiiller Figür 2'de (x) işaretiyle gösterilen dönüşüm (/evrilme /başlangıç) noktasını, 3. sütundaki Rusça fiiller ise Figür 2'de düz çizgiyle (____) gösterilen hâli gösterir. Kazakça sütunundaki fiillerin (4) numaralı başlıkta ele alınan cümle modeliyle uyumlu olmasına, yani gerçekten bir (başd) olmasına özen gösterilmiştir. Bu nedenle, enformantların cümleleri karşılaştırıldıktan ve aynı hücredeki eş veya yakın anlamlı fiillerin her biri (başd) olduklarına kesin kanaat getirildikten sonra listeye alınmıştır.

	Kazakça (başd) fiiller	Rusça denklimleri		Türkiye Türkçesi denklimleri
		İlk evre	İkinci evre	
1	<i>bilüw</i>	<i>uznat'</i>	<i>znat'</i>	<i>bilmek</i>
2	<i>tüsinüw</i>	<i>ponyat'</i>	<i>ponimat'</i>	<i>anlamak</i>
3	<i>körüw</i>	<i>uvidet'</i>	<i>videt'</i>	<i>görmek</i>
4	<i>qaraw</i>	<i>posmotret'</i>	<i>smotret'</i>	<i>bakmak</i>
5	<i>quwanuw</i>	<i>obradovat'sya</i>	<i>radovat'sya</i>	<i>sevinmek</i>
6	<i>süyenüw / tayanuw / yeñkeyüw / jantayuw¹</i>	<i>prisonit'sya</i>	<i>prislonyat'sya</i>	<i>yaslanmak, dayanmak</i>
7	<i>asılıw / ilinüw</i>	<i>povesit'sya</i>	<i>viset'</i>	<i>asılmak</i>
8	<i>unaw</i>	<i>ponravit'sya</i>	<i>nravit'sya</i>	<i>hoşlanmak</i>
9	<i>qorquw</i>	<i>ispugat'sya</i>	<i>boyat'sya</i>	<i>korkmak</i>
10	<i>tañ qaluw / tañdanuw / tañırqaw</i>	<i>udivit'sya</i>	<i>udivlyat'sya</i>	<i>hayret etmek</i>
11	<i>sayınuw</i>	<i>soskuçit'sya</i>	<i>skuçat'</i>	<i>özlemek</i>
12	<i>zerigüw / sayınuw²</i>	<i>soskuçit'sya</i>	<i>skuçat'</i>	<i>(canı) sıkılmak</i>
13	<i>ıyaluw</i>	<i>zastıdit'sya</i>	<i>stıdit'sya</i>	<i>utanmak</i>
14	<i>januw</i>	<i>zagoret'sya</i>	<i>goret'</i>	<i>yanmak</i>
15	<i>senüw</i>	<i>poverit'</i>	<i>verit'</i>	<i>inanmak</i>
16	<i>aşuwanuw / ökpelew³</i>	<i>rasserdit'sya</i>	<i>serdit'sya</i>	<i>kızmak, küsmek</i>
17	<i>qaluw</i>	<i>ostat'sya</i>	<i>ostavat'sya</i>	<i>kalmak</i>
18	<i>qaynaw</i>	<i>zakupet'</i>	<i>kipet'</i>	<i>kaynamak</i>
19	<i>wayımdaw / qobaljuw / tıñsızdanuw / tolkuw</i>	<i>zavolnovat'sya</i>	<i>volnovat'sya</i>	<i>endişelenmek, kaygılanmak</i>

Tablo 2. Kazakçada ilk evresi anlık bir dönüşümden ibaret olan (başd) fiiller

¹ *yeñkeyüw* 'eğilmek + eğik durmak' anlamında bir (başd)'dür. Bir enformantımız, 'yaklaşmak, dayanmak' anlamına gelen *taqaluw* fiilini kullanmıştır. Bu fiil bir bitiş-dönüşümlü olduğu için değerlendirme dışı bırakılmıştır.

² Bir enformantımız 'bıkmak, usanmak' anlamına gelen *jalyuw* fiilini kullanmıştır. Bu fiil bir bitiş-dönüşümlü olduğu için değerlendirme dışı bırakılmıştır.

³ Bir enformantımız 'sinirlenmek' anlamına gelen *ızalanuw*, bir diğeri ise 'küsmek' anlamına gelen *renjüw* fiilini kullanmıştır. Bunlar bitiş-dönüşümlü fiiller oldukları için değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Yukarıdaki tablolarda, sadece ankette kullanılan Rusça ve enformantların onlara karşılık olarak kullandığı Kazakça fiillere yer vermiş olup Kazakçadaki (başd) fiil listesinin tamamını vermek gibi bir iddiada bulunmuyoruz. Örneğin, bu ankete dahil edilmemesine rağmen şu fiillerin de (başd) olduklarını düşünüyoruz: *jasıruw* 'saklamak', *muñayuw* 'üzülmek', *qalaw* 'istemek', *yestüw* 'duymak', *sezüw* 'hissetmek', *azap şegüw* 'canı yanmak', *körinüw* 'görünmek'. Bunlar, anketi uzatmamak için sorulmamıştır.

4. Hazırlanan anketin içeriği ve yöntem

Hazırladığımız anket Kazakçadaki (başd) fiillerin çeşitli bağlamlarda nasıl kullanıldığını, görünüş işlecileri ve kılımış işaretleyicileri ile nasıl etkileşimde bulunduğunu ölçmeyi amaçlamaktadır. Ankette Kazakça konuşurlarına herhangi bir soru sorulmamış, onların Kazakça ve Rusça iki dilliliği dikkate alınarak, hazırlanan Rusça cümleleri ana dillerine çevirmeleri istenmiştir. (başd) fiiller "(Az önce/Saat x'de) Fiil_x-di ve hâlâ Fiil_x-yor" yapısına olumlu yanıt veren fiillerdir (Johanson 1971: 214; 2000: 63; Uğurlu 2003: 128; Gökçe 2013: 54; Bacanlı 2014: 42). Örnek:

5a. Kazak. *Ol quwandı jäne quwanıp jatır.*

5b. Türk. 'O sevindi ve hâlâ seviniyor'.

5c. Rus. *On obradovalsya i vse eşçe raduyetsya.*

Rusça cümlede altı çizili fiillerden ilki eylemin dinamik ve anlık başlangıç evresini, ikincisi ise durağan hâl evresini göstermektedir. Kazakça ve Türkçe cümlelerde *-DI* eki genel geçmiş (bitmiş görünüşü), *-(I)p jatır* ve *-(I)yor* ise bitmemiş görünüşü ifade etmektedir. Öte yandan, anketteki Rusça cümleler bağlamı netleştirmek amacıyla parantez içinde açıklayıcı mahiyetteki ifadelerle desteklenmiştir. Örneğin, yukarıdaki Kazakça cümleyi elde etmek için tam olarak 6a'daki şu cümle kullanılmıştır:

6a. Rus. *(Kogda on uvidel ottsa) on (oçen) obradovalsya i (on) vse eşçe raduyetsya (s tem, çto yego otets u nego).*

6b. Türk. '(Babasını gördüğünde) o (çok) sevindi ve (o) hâlâ (babasının yanında olduğuna) seviniyor'.

Bu tür cümleler, yukarıda her iki tablodaki (başd) fiiller ve her iki figürdeki kılımış içeriği için de kapsayıcıdır. Ancak, Tablo 1'deki fiiller ve Figür 1'deki kılımış içeriği için başlangıç evresinden ziyade, Rusça denkliliklerden de takip edilen bir başlangıç eyleminden söz etmek gerekir. Başlangıç eylemindeki dinamik sürecin bitmemiş görünüşte hangi dilbilgisel araçlarla kodlandığını ölçmek için de örnek cümleler tespit edilmiştir, çünkü Tablo 1'de görüldüğü gibi, Rusçada bu eylem (/evre) için genellikle özel fiil biçimleri bulunur. Örneğin, Kazakça *uqsa-* 'benzemek (benzer hâlde gelmek + benzer hâlde bulunmak)' fiilinin bildirdiği ilk eylemde bir modifikasyon yapıp yapılmadığını, yapıyorsa hangi araçlarla bunun gerçekleştiğini tespit için 7a'daki gibi Rusça cümleler kullanılmıştır:

7a. Rus. *On (postepenno, den' za dnem) upodoblyayetsya (stanovitsya poxojim) k ottsu.*

7b. Türk. O (giderek, günden güne) babasına benziyor (benzer hâle geliyor).

Tablo 1'deki 12 fiil için (6a) ve (7a)'daki cümle modellerine göre ikişerden 24, Tablo 2'deki fiiller içinse (6a)'daki cümle modeline göre birerden 19 Rusça cümlelerin oluşturulması gerekiyordu. Ancak, Rusça cümleleri hazırlarken bazı fiillerin Rusçanın kültürüne aykırı olan yukarıdaki (6a)'daki modelde kullanılamayacağı anlaşılmıştır. Bu nedenle Tablo 1'deki *qorşaw* 'kuşatmak, etrafını sarmak' fiili için üç, Tablo 2'deki *sağımuw* 'özlemek', *uyalıw* 'utanmak', *seniüw* 'inanmak' fiilleri içinse ikişer cümle kurulmuştur. Bu fiiller için oluşturulan cümle sayısının artması (6a) türündeki bağlı cümlelerin ikiye bölünmesi zaruretinden kaynaklanmıştır. Böylece Tablo 1'deki 12 fiil için 25, Tablo 2'deki 19 fiil içinse 22 olmak üzere toplam 47 cümle oluşturulmuştur.

5. Neyi ölçüyoruz?

Şu ana dek anlattıklarımızdan (başd) fiillerin kılınış içeriğinin karmaşık olduğu görülmektedir. Genel olarak, Tablo 1'deki fiiller iki ardışık eylemi, Tablo 2'deki fiiller ise iki ardışık evreyi ifade etmektedir. Kazakça konuşurları acaba bu eylemleri ve evreleri iletişim anında nasıl belirgin hâle getirmektedir? Aynı fiille hangi eylemi (veya evreyi) nasıl kodlamaktadırlar? Oluşturduğumuz Rusça cümleler bunu anlamaya yöneliktir. Kazakça konuşurlarıyla ilgili olarak cevabını aradığımız beş soru vardır:

i) Görünüş işlemcileri kılınış modifikasyonuna yardımcı olmakta mıdır?

ii) Kılınış belirleyicileri olan artfiillerden ne ölçüde yararlanılmaktadır?

iii) Belirli fiillerde ortak kılınış modifikasyonu tavrı gelişmekte midir?

iv) Belirli fiillerde ek fiil veya tarihsel bir biçim gibi özel çekim araçlarına başvurulmakta mıdır?

v) Kazakça konuşurları yukarıdaki dilbilgisel araçların dışında (3) numaralı başlığın girişinde bahsedilen alternatif sözlüksel araçlardan yararlanmakta mıdır? Burada, alternatif sözlüksel araçlarla, eş anlamlı bir diğer (başd) fiilin kastedilmediğini de belirtmek gerekir. Örneğin, bazı enformantlarımız birinci eylemi *yaşıq boluw* 'aşık olmak' fiiliyle, ikinci eylemi *siyüw* 'sevmek' fiiliyle ifade etmişlerdir ki her ikisi de eş anlamlı ve her ikisi de (başd) fiiller oldukları için bu davranış sözlüksel işaretleme sayılamaz. Buna benzeyen örneklerdeki fiil değişimi hiç dikkate alınmamış, kullanılan fiiller aynı kabul edilmiştir.

Bazı enformantlarımız 6a'daki modelde oluşturulan sıralı cümlelerden sadece birine cevap vermişlerdir. Örneğin, bir enformantımız "O hayret etti ve hâlâ hayret ediyor" anlamına gelen sıralı cümlelerin sadece ilk kısmını Kazakçaya çevirmiştir. Sadece ikinci kısmı çevrilen cümleler de görülmüştür. Kazakçaya çevrilmeyen kısımlar değerlendirme dışında kalmıştır. Bazı enformantlarımız da, ilginç bir şekilde, sıralı cümlelerin ilk kısmını, açıkça bitmiş (perfective) veya bitmişlik

(perfect) görünüşleri bildirmesine rağmen, (-yordu, -maktaydı ve hatta -yor ve -makta türünde) sürekli geçmiş veya şimdiki zaman işaretleyicileriyle ifade etmişlerdir. Bunun tam aksine, ikinci evre bariz bitmemiş görünüşte olmasına rağmen bazı cümlelerin ikinci kısmı Kazakçaya geçmiş zaman bildiren -DI, -GAN ve -(I)p(tI) gibi eklerle çevrilmiştir. Bu tür cevaplar da değerlendirme dışı tutulmuştur. (7) numaralı başlıkta Tablo 3 ve Tablo 6'daki hücrelerde bir fiilin gösterdiği her bir eylem (/ evre) için toplam rakamın enformant sayısı olan 15'in altında kaldığı durumlar değerlendirme dışı yanıtlardan kaynaklanmaktadır. Değerlendirme dışı yanıtların oranı grafiklerde de görülmektedir.

Verilerin analizine geçmeden önce kısaca görünüş işlemcileri ve kılınış modifikasyonu üzerinde duralım.

6. Görünüş ve kılınış

Görünüş, olaya zaman hattı üzerinden nasıl bakıldığıyla ilgili bir dilbilgisi kategorisidir. Temel görünüş işlemcileri bitmişlik (perfect), bitmiş (perfective) ve bitmemiştir (imperfective) (Comrie 1976: 1-65). Her dil, görünüş ayrımlarını aynı netlikte gösteren araçlara sahip değildir. Bu konuda üzerinde en çok çalışılmış olmanın avantajlarını kullanan İngilizcedekiyle büyük ölçüde örtüşen işlemciler Azerbaycan Türkçesinde bulunur. Örneğin, Azerbaycan Türkçesindeki *Gəldi* 'geldi' yüklemli eylemi bitmiş görünüşte sunar. Bu eylem geçmişte gerçekleşmiştir ve onun konuşma anıyla hiçbir ilişkisi yoktur. *Gəlipdi* ve *Gəlmiş* 'geldi, gelmiş bulunuyor' yüklemlikleri ise eylemin geçmişte gerçekleştiğini ve konuşma anında sonucunun ve etkisinin sürdüğünü bitmişlik görünüşüyle ifade eder, yani hakkında konuşulan kişi konuşma anında orada bulunmaktadır. Aynı Türk dilinde *Gəlir* 'geliyor' yüklemli eylemi ise eylemi iki sınırının arasında bitmemiş görünüşte sunar. Görünüş işlemcilerinin fiilin kılınışsal içeriğini değiştirme gibi bir özelliği yoktur. Örneğin, Türkiye Türkçesinde *uyudu* veya *uyuyor* yüklemliklerinin her ikisi de hem 'uykuya dalma' sürecini hem de 'uykuda olma' hâlini ifade ediyor olabilir. Ancak, bazı işlemciler bazı evre yapılarıyla daha uyumlu ve bazı kılınış içeriklerine karşı daha duyarlıdır. Her zaman olmasa da Türkçe *uyudu* yüklemli eylem gerçek hayatta genellikle 'uykuya daldı' anlamında, *uyuyor* yüklemli eylem ise genellikle 'uykuda' anlamında kullanılır. Görünüş işlemcileriyle kılınışsal içeriğin etkileşimi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bacanlı 2014: 72-77.

Kazakçadaki görünüş-zaman işaretleyicileri şunlardır: Genel geçmiş zaman, işlevleri Türkçedeki türevdeşiyle aynı olan -DI ekiyle bildirilir. Belirsiz geçmiş zaman -GAN ekiyle ifade edilir ve bu ek Türkçeye bağlama göre -DI, -mIş, -mIştIr ve -mIştI gibi eklerle aktarılabilir. Dolaylı geçmiş -(I)p(tI) ekiyle iletilir ve bu ek Türkçedeki -mIş ekine karşılık gelir. -AtIn eki bağlama göre sürekli geçmiş (-ArdI), geniş zamanı (-Ar/-mAz) veya gereklilik bildiren gelecek zamanı (-[y]AcAk) ifade edebilir. Kesin şimdiki zaman için eylemin içeriğini dönüşümsüzleştirme tarzında kılınışsal işlevi de olan -(I)p *jatır*, -(I)p *tur*, -(I)p *otur* ve -(I)p *jür* analitik şekilleri kullanılır. Bunlar bazen birbirinin yerine kullanılabilmeyle birlikte bağlam, eylemin

süresi, öznenin fail veya edilgen oluşu, duruşu ve teamüller gibi çeşitli parametrelerden dolayı her daim birbirinin yerine ikame edilebilir nitelikte değildiler. Bu görünüş işaretleyicileri, aşağıda değinileceği üzere, kılınışsal dönüşümsüzleştirme işlevlerini de kısmen korumaktadırlar. *-(I)p jatır* hariç diğerleri (bitd) fiillerle ve ilk eylemini kodlamada (başd) fiillerle uyumsuzdur. Şimdiki zaman için ayrıca Türkçedeki *-mAktA* ekine benzeyen *-(U)wdA* eki bulunur. Geniş-gelecek zaman *-A/-y(dI)* eki ile, gelecek zaman ise *-Ar/-mAs* ekiyle ifade edilir (Koç & Doğan 2004: 252-270).

Görünüşle sıkça karıştırılan kılınış ise fiil leksemelerinin ve eylem öbeklerinin için olarak taşıdıkları eylem tarzı özelliklerini kapsayan ve fiillerin semantik olarak tasnif edilmesini öngören sözlüksel bir kategoridir. Kılınış, fiilin bildirdiği eylemin yapılış tarzı, akışı, gerçekleşme şekli, başlangıç-akış-bitiş şeklindeki evre yapısı, iç zamansal özellikleriyle ilgilidir (krş. Bacanlı 2014: 30, 38). Yukarıda (2) numaralı başlıkta Johanson'un fiil tasnifine yer verilmişti. Kılınış modifikasyonu Türk dillerinde kısmen kılınış ekleri ama genellikle artfiillerle yapılır. Bunlara kılınış modifikatörleri veya kılınış belirleyicileri denir. Kazakçada *-GIştA* ve *-GİLA* ekleri eylemi tekrarlanan ve bazen dönüşümsüz bir içerikle belirleyebilir: *jaz-* 'yazmak', *jazğıšta-* 'tekrar tekrar yazmak', *kel-* 'gelmek', *kelğıšte-* 'sık sık gelmek', *ur-* 'vurmak', *urgıla-* 'devamlı vurmak', vb (Tamir 2007: 449; krş. Bacanlı 2014: 70). Artfiiller ise bir zarf fiil eki ve yardımcı fiilden oluşan perifrastik morfeimlerdir. Kazakçada bir (başd) olan *uyıqta-* 'uyumak' fiilinin evre yapısı *uyıqtap qal-* 'uykuya dalmak', *uyıqtap jat-* 'uykuda olmak, uyuyor olmak' eylem öbeklerinde net bir şekilde belirlenir. Kılınış modifikasyonu her Türk dilinde aynı düzey ve derecede tezahür etmez. Türkiye Türkçesi için bu olay sıra dışı bir durumken onlarca artfiilin her yüz fiilin yaklaşık yarısıyla birleştiği Altayca ve Hakasça için karakteristiktir. Bu çalışma, Kazakçadaki artfiillerin de kılınış modifikasyonunda çok güçlü rol oynadığını göstermiştir.

Kazakçada kılınış belirleyicisi olan artfiiller hakkında kısaca bilgi verelim. Fiilin kılınış içeriğini dönüşümsüzleştirilen artfiiller *-(I)p tur-*, *-(I)p jat-*, *-(I)p otır-* ve *-(I)p jür-*'dür. Bunlar şimdiki zaman bildiriminde de sıkça rol alırlar ve bu işlevdeyken görünümleri yukarıda da verildiği üzere *-(I)p tur*, *-(I)p jatır*, *-(I)p otır* ve *-(I)p jür* şeklindedir. Görüldüğü gibi, analitik şimdiki zaman şekilleri, *-(I)p jatır* hariç, dönüşümsüzleştirici artfiillerle aynı ses yapısına sahiptir. *-(I)p jatır* ayrıca kılınıştan görünüşe doğru uzaklaşarak en fazla dilbilgiselleşmiş⁴ işaretleyicidir, çünkü anket sonuçlarına göre diğerlerinden farklı olarak ilk evrenin bitmemiş (ilerleyici) görünüşü için de sıkça kullanıldığı tespit edilmiştir. Kılınış dönüşümsüzleştirici etkiye sahip olan bu artfiiller (başd) fiillerin ikinci eylemini (veya evresini) belirlemek için kullanılır. Süreklilik bildirmesi bakımından eylemi dönüşümsüzleştirilen bir diğer artfiil ise *-A ber-*'dir: *jaza ber-* 'yazmaya devam etmek', *qala ber-* 'kalmaya devam etmek' vb.

⁴ Dilbilgiselleşme (veya gramerleşme) için bk. Demirci 2008, Gökçe 2013.

Eylemin dönüşümünü bildiren artfiiller ise şunlardır: *-(I)p al-* artfiili eylemin konuşan yararına yapıldığını ve tamamlandığını; *-(I)p ber-* eylemin başkası yararına yapıldığını; *-(I)p qoy-*, *-(I)p sal-*, *-(I)p tüs-* ve *-(I)p tasta-* artfiilleri eylemin tamamlandığını; *-A qoy-* ve *-A tüs-* artfiilleri eylemin tezliğini; *-(I)p şıq-* ve *-(I)p ket-* artfiilleri eylemin baştan sona yapıp bitirildiğini; *-(I)p kel-* ve *-(I)p bar-* artfiilleri eylemin başladığını veya tedricen bitiş veya başlangıç sınırına yaklaştığını (ve hareket fiillerinde yönünü); *-(I)p qal-* dinamik bir eylemden bir hâlâ geçiş anını; *-A sal-* eylemin tezliğini ve dikkatsizce gerçekleştiğini; *-(I)p jiber-* eylemin tezliğini ve bitişini bildirir (Koç & Doğan 2004: 233-241; Demirci 2006: 61-119; Jolşayeva 2009). Dönüşümlüleştirici artfiiller (başd) fiillerde birinci eylemi (/ evreyi) belirlemek için kullanılırlar. Eylemin failce denendiğini bildiren *-(I)p kör-*, eylemin gerçekleşmesine az kalmasına rağmen şans eseri vuku bulmadığını bildiren *-A jazda-*, yeterlilik bildiren *-A al-* artfiilleri kılımış bildirmede için konumuzun dışındadır. Bu artfiillerin dışında *-A basta-* yapısı, içerdiği ve 'başlamak' anlamına gelen evre fiili *basta-*'dan dolayı bazı enformantlarımızca kullanılmıştır ancak *-A basta-* yapısını *basta-* fiilinin anlamsızlaşmamış (yani dilbilgiselleşmemiş) olmasından hareketle dilbilgisel bir artfiil olarak değil, sözlüksel bir evre fiili olarak niteleyeceğiz. Bazı enformantlarımız başlangıç evresi için bu *basta-* fiilinden ve ayrıca 'tamamlamak' anlamına gelen *ülger-* fiilinden de yararlanmışlardır.

7. Verilerin analizi

Oluşturulan cümlelerin bir grubunun "(Az önce/Saat x'de) Fiil_x-di ve hâlâ Fiil_x-yor" yapısıyla uyumlu olduğu değinmiştik. Johanson'un (1971: 214; 2000: 63) geliştirdiği bu cümle modeli, (başd) fiilleri tespit etmek için kullanılır. Bu model yukarıda (5a/5b/5c) ve (6a/6b) numaralı örneklerde gösterilmiştir. Bu cümle modelini ortadan ikiye böldüğümüz fiiller *qorşaw* 'kuşatmak, etrafını sarmak', *sağınuw* 'özlemek', *uyaluw* 'utanmak', *seniüw* fiilleridir. Bu dört fiilin dışında Tablo 1 ve 2'deki diğer 27 fiil için bu cümle modelinden yararlanılmıştır. İki cümleyle ifade edilen dört fiildeki evre kodlama yöntemi de sıralı tek cümleyle ifade edilenden farklı olmadığı için buradaki analizde aynı sonuçlardan yararlanılmasında herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü önemli olan cümlelerin bölünmüş olup olmaması değil, Kazakça konuşurlarının evre kodlamasındaki tercihlerini tespit edebilmektir. Tablo 1'deki 12 fiil için ayrıca başlangıç noktasına doğru olan dinamik süreç için de (7a)'daki örnekte görüldüğü gibi birer cümle oluşturulmuştur.

Öncelikle her iki tablodaki (sorunlu dört fiil de dahil) toplam 31 fiilde "(Az önce/Saat x'de) Fiil_x-di ve hâlâ Fiil_x-yor" yapısına göre oluşturulan Rusça cümlelerin Kazakça tercümelerinden başlayalım. Ankete katılan 15 kişi, ilk evrenin belirlenmesinde geçmiş zamanla ilgili görünüş-zaman-kip bildiren *-DI*, *-GAN* ve *-(I)p(tl)* eklerinden; kılımış belirleyicilerinden olan ve dönüşüm bildiren *-(I)p qal-*, *-(I)p ket-*, *-(I)p al-*, *-(I)p qoy-*, *-(I)p kel-* artfiillerinden; sözlüksel araçlardan ve nadiren de *basta-* 'başlamak' ve *ülger-* 'bitirmek, tamamlamak' gibi evre fiillerinden yararlanmışlardır. İkinci evre içinse hem kılışsal dönüşümsüzleştirici hem de

KAZAKÇADA BAŞLANGIÇ-DÖNÜŞÜMLÜ (İNHOATİF-HÂL BİLDİREN) FİLLER VE ONLAR ÜZERİNDE EVRE BELİRLEME

görünüş bildirmeleri bakımından melez diyebileceğimiz *-(I)p tur*, *-(I)p jatır*, *-(I)p otır* ve *-(I)p jür* analitik şimdiki zaman şekillerinden, *-UwdA* ve *-A(dI)* şimdiki zaman eklerinden veya sözlüksel alternatiflerden yararlanılmıştır. Aşağıdaki Tablo 3'te, Tablo 1 ve 2'deki Kazakça (başd) fiillerin her bir hücredeki (en sık kullanılan) ilki simgesel olarak kullanılmıştır ve enformantların kullandığı (Tablo 1 ve Tablo 2'deki) eş anlamlı fiilleri de içerdikleri varsayılmıştır. Evrelerle ilgili hücrelerde 15 enformant sayısının altında kalan toplam rakamlar, değerlendirme dışı kalan yanlış yanıtlardan kaynaklanır. Tablo 3'te dönüşüm bildiren ve bildirmeyen farklı artfiiller aynı (III ve VII numaralı) sütunlarda kaydedilmiş olup ardışık her iki eyleme göre dönüşüm bildiren artfiillerin kullanım sıklığı Tablo 4'te, dönüşüm bildirmeyen artfiillerin sıklığı ise Tablo 5'te değerlendirilecektir.

	Kazakça (başd) Fiiller	Birinci Eylemin (/ Evrenin) Kodlanması				İkinci Eylemin (/ Evrenin) Kodlanması			
		Sadece Görünüş Eki	Dönüşüm Bildiren Artfiil	Sözlüksel Alternatif	Evre Fiili	Sadece Görünüş Eki	Dönüşüm Bildirmeyen Artfiil	Sözlüksel Alternatif	Özel Çekim
	I. Sütun	II. Sütun	III. Sütun	IV. Sütun	V. Sütun	VI. Sütun	VII. Sütun	VIII. Sütun	IX. Sütun
1	<i>boluw</i>	1	8	6	0	0	1	0	14
2	<i>uqsaw</i>	2	5	1	1	8	1	1	0
3	<i>yaşıq boluw</i>	8	7	0	0	8	0	0	7
4	<i>awıruw</i>	1	12	2	0	0	15	0	0
5	<i>oturuw</i>	12	1	0	0	0	0	0	15
6	<i>jatuw</i>	12	3	0	0	0	0	0	15
7	<i>turuw</i>	13	1	0	0	0	4	0	10
8	<i>uyıqtaw</i>	0	13	1	0	0	15	0	0
9	<i>ustaw</i>	0	4	11	0	0	15	0	0
10	<i>kiyiw</i>	8	7	0	0	0	13	2	0
11	<i>jasıruwıw</i>	6	8	0	0	0	15	0	0
12	<i>qorşaw</i>	1	11	3	0	2	11	1	0
13	<i>bilüw</i>	9	6	0	0	15	0	0	0
14	<i>tüsinüw</i>	14	0	0	0	14	1	0	0
15	<i>körüw</i>	12	3	0	0	1	14	0	0
16	<i>qaraw</i>	12	0	3	0	0	15	0	0
17	<i>quwanuw</i>	8	7	0	0	5	7	3	0
18	<i>süyenüw</i>	9	2	0	0	0	15	0	0
19	<i>asluw</i>	7	5	0	0	0	13	0	2
20	<i>unaw</i>	13	2	0	0	9	4	0	0
21	<i>qorquw</i>	4	10	0	0	9	4	0	2
22	<i>tañ qalıw</i>	13	1	0	0	8	6	0	0
23	<i>sayınuw</i>	15	0	0	0	2	11	0	0
24	<i>zerigüw</i>	5	5	1	0	3	10	0	0
25	<i>uyalıw</i>	5	2	6	1	10	1	1	0
26	<i>jamuw</i>	12	1	0	0	0	15	0	0
27	<i>senüw</i>	11	2	1	0	15	0	0	0
28	<i>aşuwanuw</i>	6	6	0	0	1	4	8	0
29	<i>qalıw</i>	12	2	0	0	4	1	3	7
30	<i>qaynaw</i>	11	3	0	0	1	14	0	0
31	<i>wayımdaw</i>	7	7	0	0	2	10	3	0
	TOPLAM	249	144	35	2	117	235	22	72

Tablo 3. Kazakçadaki (başd) fiillerin dönüşüm ve hâl evrelerinin kodlanması

Yukarıda tabloda her iki eylem (/evre) için 'sadece görünüş eki' kullanılan II ve VI numaralı sütunlar aslında belirgin bir kılınış işaretlemesinin yapılmadığı

durumları göstermektedir. İlk eylem için genellikle *-DI* genel geçmiş eki, bazen *-GAn* eski bitmişlik eki, nadiren de *-(I)p(t)* dolaylı geçmiş eki kullanılmıştır. I. sütuna göre enformantlarımızdan hepsi veya büyük çoğunluğu *bol-*, *uqsa-*, *awır-*, *uyıqta-*, *usta-*, *qorşa-* fiilleri için bu ekleri tek başına kullanmamıştır, yani kılımsal evre belirleme güdüsü bu fiillerde en güçlü düzeyde hissedilmektedir. Öte yandan evre belirleme davranışı, *otur-*, *jat-*, *tur-*, *tüsin-*, *kör-*, *qara-*, *una-*, *tañ qal-*, *sayın-*, *jan-*, *sen-*, *qal-* ve *qayna-* fiillerinde sıfır düzeyinde veya çok zayıf düzeyde ortaya çıkmaktadır, yani bu fiiller genellikle sadece görünüş ekleriyle birleşmiştir. VI numaralı sütunda da ikinci eylem (/evre) için *-(U)wdA* ve *-A(dI)* şimdiki zaman ekleri pek çok fiilde hiç kullanılmamıştır. Ancak *bilüw*, *tüsinüw*, *senüw* fiillerinde bu eklerin (özellikle *-A(dI)* ekinin) kullanım oranının çok yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

7.1. İlk eylemin (/evrenin) bitmiş (ve bitmişlik) görünüşlerinde kılımsal olarak belirlenmesi

Figür 1'de (.....x) şeklinde, Figür 2'de (x) şeklinde gösterilen ilk eylemin (/evrenin) bitmiş (ve bitmişlik) görünüşlerinde ifade edilmesi sırasında ilk eylemi belirlemede artfiillerden, özel sözlüksel alternatiflerden ve nadiren de evre fiillerinden yararlanılmıştır. Bu belirleme Tablo 3'teki III, IV ve V numaralı sütunlarda sıklığıyla verilmektedir. Öncelikle, ilk eylem (/evre) için hangi artfiillerden yararlanıldığına bakalım. Aşağıdaki Tablo 4'te ilk evreyi belirlemek için kullanılan artfiiller ve sıklıkları sunulmaktadır.

	Kazakça (başd) fiiller	<i>-(I)p qal-</i>	<i>-(I)p ket-</i>	<i>-(I)p al-</i>	<i>-(I)p qoy-</i>	<i>-(I)p kel-</i>
1	<i>boluw</i>	2	6	0	0	0
2	<i>uqsaw</i>	1	3	0	0	1
3	<i>yaşıq boluw</i>	7	0	0	0	0
4	<i>awıruw</i>	12	0	0	0	0
5	<i>otıruw</i>	0	0	0	1	0
6	<i>jatıw</i>	3	0	0	0	0
7	<i>turuw</i>	0	0	1	0	0
8	<i>uyıqtaw</i>	12	1	0	0	0
9	<i>ustaw</i>	0	0	4	0	0
10	<i>kiyüw</i>	0	0	7	0	0
11	<i>jasırınuw</i>	8	0	0	0	0
12	<i>qorşaw</i>	0	0	11	0	0
13	<i>bilüw</i>	0	0	4	2	0
14	<i>tüsinüw</i>	0	0	0	0	0
15	<i>körüw</i>	3	0	0	0	0
16	<i>qaraw</i>	0	0	0	0	0
17	<i>quwanuw</i>	2	5	0	0	0
18	<i>süyenüw</i>	0	0	2	0	0
19	<i>asılıw</i>	5	0	0	0	0
20	<i>unaw</i>	2	0	0	0	0

KAZAKÇADA BAŞLANGIÇ-DÖNÜŞÜMLÜ (İNHOATİF-HÂL BİLDİREN) FİLLER VE ONLAR
ÜZERİNDE EVRE BELİRLEME

21	<i>qorquw</i>	5	5	0	0	0
22	<i>tañ qaluw</i>	1	0	0	0	0
23	<i>sayınuw</i>	0	0	0	0	0
24	<i>zerigüw</i>	0	5	0	0	0
25	<i>uyaluw</i>	2	0	0	0	0
26	<i>januw</i>	0	1	0	0	0
27	<i>senüw</i>	2	0	0	0	0
28	<i>aşuwlauw</i>	5	1	0	0	0
29	<i>qaluw</i>	2	0	0	0	0
30	<i>qaynaw</i>	1	2	0	0	0
31	<i>wayımdaw</i>	2	5	0	0	0
TOPLAM		77	34	29	3	1

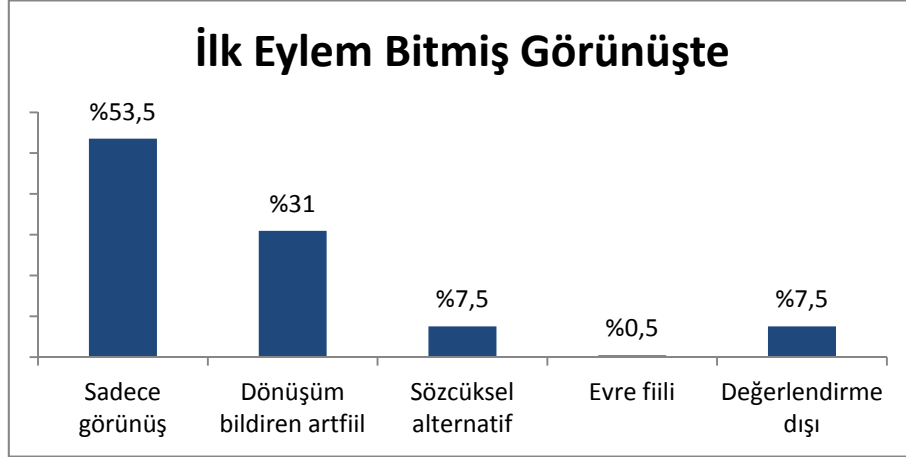
Tablo 4. İlk eylemin bitişinin belirlenmesinde kullanılan artfiiller

Yukarıdaki tabloya göre ilk eylemin belirlenmesinde fiillere göre farklılık görülür. Örneğin, *awır-*, *uyıqta-*, *yaşıq bol-* ve *jasırın-* fiilleri *-(I)p qal-* artfiiliyle; *bol-*, *quwan-*, *zerik-* ve *wayımda-* fiilleri *-(I)p ket-* artfiiliyle; *qorşa-*, *kiy-* ve *usta-* fiilleri *-(I)p al-* artfiiliyle birleşme eğilimindedir. *qorıq-* fiili hem *-(I)p qal-* hem de *-(I)p ket-* artfiiliyle birleşebilir. Nadiren *-(I)p qoy-* ve *-(I)p kel-* de evre belirlemede yardımcı olabilir.

İlk eylemin belirlenmesinde sözlüksel alternatiflerden de yararlanılmıştır. Bunlar *bol-* için *aynal-* 'dönüşmek, hâle gelmek' (6 kez), *uqsa-* için *beyimdel-* 'uyum sağlamak, intibak etmek' (1 kez), *awır-* için *awıruwya şaldıq-* 'hastalığa maruz kalmak' (2 kez), *uyıqta-* için *uyqıya ket-* 'uykuya dalmak' (1 kez), *usta-* için *qayıp al-* 'kapmak, yakalamak' (11 kez), *qorşa-* için *qorşawya al-* 'etrafını sarmak' (3 kez), *qara-* için 'göz atmak' anlamına gelen *köz tasta-* (2 kez) ve *közün sal-* (1 kez), *zerik-* için *jalıq-* 'usanmak', *uyal-* için 'utanç hissetmek' anlamına gelen *uyatqa qal-* (3 kez), *uyat bol-* (1 kez), *uyatın sezin-* (1 kez) ve *özün kinäli sezin-* (1 kez), *sen-* içinse *şıyarıp sal-* 'güven duymaya başlamak' (1 kez) kullanılmıştır.

İlk eylemin belirlenmesinde, evre bildiren *basta-* 'başlamak' ve *ülger-* 'tamamlamak, bitirmek' fiilleri de *uyala basta-* 'utanmaya başlamak' ve *uqsap ülger-* 'benzer hale gelmek' eylem öbeklerinde birer kez farklı enformantlar tarafından kullanılmıştır.

Tüm veriler ışığında ilk eylemin bitmiş (ve/veya bitmişlik) görünüşte sunulduğu cümlelerde belirgin bir kılış işaretlemesi olmayan salt görünüş eki kullanım oranı kümülatif olarak %53,5'tir. Bu tür cümlelerde *-DI* ekinin kullanımında bu ekin dönüşümlü (heterojen) kılışı duyarlı özelliği tek başına yeterli görülmüştür. Kılış belirleyicisi artfiillerin kullanım oranı %31, sözlüksel alternatiflerden yararlanma %7,5, evre fiili kullanımı %0,5, değerlendirme dışı kalan yanıtların oranı ise %7,5'tir. Enformantların ilk eylemi artfiillerle, sözlüksel araçlarla ve evre fiilleriyle belirleme davranışı kümülatif olarak %39'dur. Bu verilerin dağılımı aşağıdaki Grafik 1'de görülmektedir:

Grafik 1. İlk eylemin bitmiş görünüşte sunulmasında işaretleme türleri

7.2. İkinci eylemin (/ evrenin) bitmemiş görünüşte kılınışsal olarak belirlenmesi

Figür 1 ve Figür 2'de düz çizgiyle (____) gösterilen durağan evrenin bitmemiş görünüşte sunulması sırasında *-(U)wdA* ve *-AdI* şimdiki zaman eklerinden ve ayrıca içerdikleri artfiillerden dolayı kılınışsal dönüşümsüzleştirme işlevini de koruduğu görülen analitik şekillerden yararlanır. Salt bitmemiş görünüş bildiren eklerle ikinci evresi bitmemiş görünüşte en çok sunulan fiiller *bil-* 'bilmek' ve *sen-* 'inanmak' (on beşer kez), *tüsin-* 'anlamak' (14 kez), *uyal-* 'utanmak' (10 kez), *una-* 'hoşlanmak' ve *qorıq-* 'korkmak' fiilleri (dokuzar kez), *uqsa-* 'benzemek', *tañ qal-* 'hayret etmek' ve *yaşıq bol-* (= *süy-* 'sevmek' fiili üzerinden) 'aşık olmak, sevmek' fiilleridir (sekizer kez). Bununla birlikte, ikinci eylemin bitmemiş görünüşü için eski artfiillerden gelişen analitik şekiller daha sık kullanılmıştır. İkinci eylemi bildirmek için ayrıca bir enformant '-mayı sürdürmek' anlamı katan *-A ber-* artfiilinden faydalanmıştır. Aşağıdaki Tablo 5'te dönüşümsüzleştirici özelliklerini hâlâ korudukları görülen analitik şekillerin dağılımı verilmektedir.

Kazakça (başd) fiiller	<i>-(I)p jatır</i>	<i>-(I)p tur</i>	<i>-(I)p jür</i>	<i>-(I)p otr</i>
<i>boluw</i>	0	1	0	0
<i>uqsaw</i>	0	1	0	0
<i>yaşıq boluw</i>	1	0	0	0
<i>awıruw</i>	9	0	6	0
<i>oturuw</i>	0	0	0	0
<i>jatuw</i>	0	0	0	0
<i>turuw</i>	0	4	1	0
<i>uyıqtaw</i>	15	0	0	0
<i>ustaw</i>	0	15	0	0
<i>kiyüw</i>	0	0	15	0

KAZAKÇADA BAŞLANGIÇ-DÖNÜŞÜMLÜ (İNHOATIF-HÂL BİLDİREN) FİLLER VE ONLAR
ÜZERİNDE EVRE BELİRLEME

<i>jasırınuw</i>	0	14	0	1
<i>qorşaw</i>	1	10	0	0
<i>bilüw</i>	0	0	0	0
<i>tüsinüw</i>	0	1	0	0
<i>körüw</i>	0	14	0	0
<i>qaraw</i>	0	15	0	0
<i>quwanuw</i>	3	3	1	0
<i>süyenüw</i>	0	15	0	0
<i>asılıw</i>	0	13	0	0
<i>unaw</i>	0	4	0	0
<i>qorquw</i>	0	4	0	0
<i>tañ qaluw</i>	0	5	1	0
<i>sayınuw</i>	0	0	11	0
<i>zerigüw</i>	1	1	5	3
<i>uyaluw</i>	0	0	1	0
<i>januw</i>	0	15	0	0
<i>senüw</i>	0	0	0	0
<i>aşuwlanuw</i>	0	1	3	0
<i>qaluw</i>	0	0	0	0
<i>qaynaw</i>	5	9	0	0
<i>wayımdaw</i>	0	8	2	0
TOPLAM	35 (%15)	151 (%64)	46 (%19,5)	4 (%1,5)

Tablo 5. İkinci eylemi (/ evreyi) bitmemiş görünüşte sunan analitik şekiller

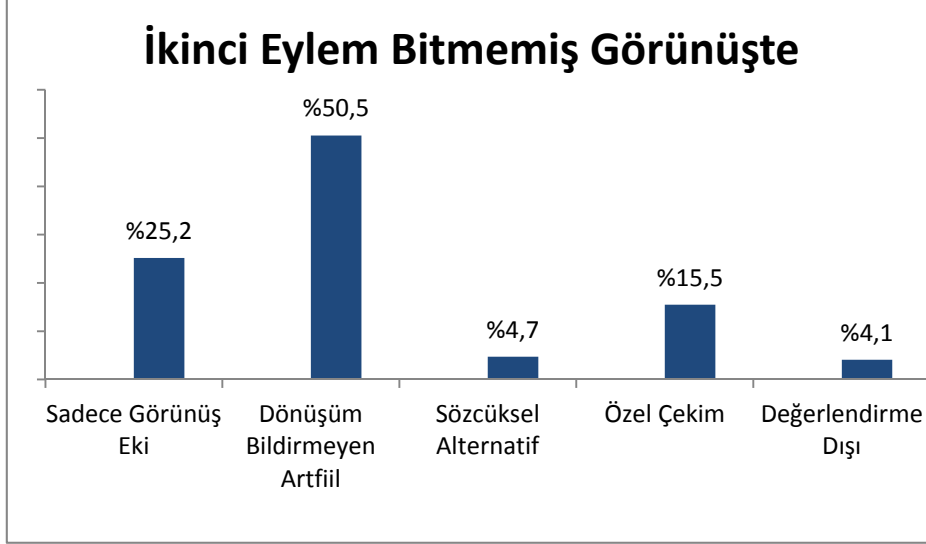
Yukarıdaki tabloya göre ikinci eylemin (/ evrenin) belirlenmesinde *-(I)p jatır* şekli en çok *uyıqta-* 'uyumak' ve *awır-* 'hasta olmak' fiilleriyle kullanılmıştır. *jat-* 'yatmak' fiilinden dilbilgiselleşen ve kılınış bildirmeden en çok uzaklaşan şekil olan *-(I)p jatır* şeklinin öznenin yatay konumda bulunduğu bu fiillerle tarihsel nedenlerle hâlâ sıkça kullanıldığı anlaşılıyor. *-(I)p tur* şekli *usta-* 'tutmak', *qara-* 'bakmak', *süyen-* 'yaslanmak', *asıl-* 'asılmak', *jan-* 'yanmak' ve *qayna-* 'kaynamak' gibi fiillerle birleşimde rakipsizdir. *-(I)p jür* şekli ise *kiy-* 'giymek', *sayın-* 'özlemek' gibi fiillerle birleşimde rakipsizdir ama *awır-* 'hasta olmak' fiiliyle birleşimde *-(I)p jatır* şekliyle rekabet eder. En az kullanılan şekil ise *-(I)p otır'*dir. Toplam kullanımına bakıldığında ikinci eylemi belirlemede en fazla ihtisaslaşmış analitik şekil %64'le, hiç şüphesiz, *-(I)p tur'*dur.

Bazı (başd) fiillerin ikinci evrelerinin belirlenmesinde sözlüksel alternatiflerden de yararlanıldığı görülür. Örneğin, ikinci evrenin ifade edilmesinde *aşuwlan-* 'kızmak' fiili için *aşuwlı* 'kılgın' (7 kez) ve *ızalı* 'kılgın, sinirli' (1 kez) sözcüklerinden, *qal-* 'kalmak' fiili için *bol-* 'olmak' (3 kez) fiilinden, *wayımda-* (= *qobalju-*) 'kaygılanmak' fiili için *qobaljuwlı* 'kaygılı' (3 kez) sözcüğünden, *quwan-* 'sevinmek' fiili için *quwanıştı* 'sevinçli' (2 kez) ve *quwanışta jür* 'sevinçli' (1 kez) sözcüklerinden, *kiy-* 'giymek' fiili için *-men jür* 'ile dolaşıyor' (1 kez) ve *-(I)p tastamay jür* 'çıkarmadan dolaşıyor' (1 kez) yapılarından, *uqsa-* 'benzemek' fiili için

(Rusçada olduğu gibi) *kel-* 'gelmek' (1 kez) fiilinden ve *uyal-* 'utanmak' fiili için *ayaq tart-* 'çekinmek' fiilinden (1 kez) yararlanılmıştır.

İkinci eylemin kılışsal olarak ayrışmasında kullanılan araç türlerinden biri de 'özel çekim' olarak nitelediğimiz ve sadece o fiilin ikinci eylemine münhasır kullanılan şekillerdir. Bu türün en yaygın örneği şimdiki zaman ek fiilidir. Kazakçada ek fiil olarak üçüncü şahısta sıfır (Ø) ek kullanılır: *Ol qatal adam bolıp ketti əli de qatal adam* 'O kötü bir adam oldu ve hâlâ da kötü bir adam'. Bu durum, *bol-* 'olmak' fiili için gayet doğaldır ve başka dillerde de *olmak* fiilinin şimdiki zamanı için gerçek veya izafi (sıfır ek gibi) şekillerden yararlanır. Enformantlarımızın 14'ü *bol-* fiilinin ikinci evresi için sıfır morfem olan ek fiili kullanmışlardır. *bol-* fiilinin kuruluşuna katıldığı *yaşiq bol-* 'aşık olmak' fiilinin ikinci evresi (yani *hâlâ seviyor/aşık*) de 7 enformant tarafından ek fiille gösterilmiştir. *qal-* 'kalmak' fiilinin ikinci evresi için 7, *qorıq-* 'korkmak' ve *asıl-* 'asılmak' fiillerinin ikinci evresi içinse 2 enformant "hâlâ da öyle" anlamında bir ifadeye başvurarak dolaylı yoldan ek fiil kullanmıştır. Kazakçada *otur-* 'oturmak' ve *tur-* 'ayağa kalkmak + ayakta durmak' fiillerinin ikinci eylemlerinin şimdiki zaman biçimleri eksiz olmaları, *jat-* 'yatmak' fiilinin şimdiki zaman biçimi de tarihsel bir eki taşıması bakımından müstesnadır. *otur-* fiilinin ikinci evresi için tüm enformantlar *otur* 'oturuyor' biçimini, *tur-* fiilinin ikinci evresi için 10 enformant *tur* '(ayakta) duruyor' biçimini, *jat-* fiilinin ikinci evresi içinse tüm enformantlar *jatır* 'yatıyor' biçimini kullanmışlardır.

Tüm veriler ışığında ikinci eylemin bitmemiş görünüşte sunulduğu cümlelerde belirgin bir kılış işaretlemesi olmayan salt görünüş eki kullanımı kümülatif olarak %25,2'dir. Kılış belirleyicisi artfiillerden gelişen ve melez semantiğe sahip analitik şekillerin kullanım oranı %50,5, sözlüksel alternatiflerden yararlanma %4,7, özel çekim şekillerinden yararlanma %15,5, değerlendirme dışı kalan yanıtların oranı ise %4,1'dir. Deneklerin ikinci eylemi belirleme davranışı toplam %70,7 oranıyla oldukça yüksektir. Bu verilerin dağılımı aşağıdaki Grafik 2'de sunulmuştur:

Grafik 2. İkinci eylemin bitmemiş görünüşte sunulmasında işaretleme türleri

7.3. İlk eylemin (/ evrenin) bitmemiş görünüşte kılışsal olarak belirlenmesi

Normal koşullarda Tablo 6'da dönüşümsüzleştirici artfiillerden gelişen *-(Ip jatur, -(Ip tur, -(Ip jür, -(Ip otur* şekillerinin ilk eylemin bitmemiş görünüşünde kullanılmaması beklenir. Çünkü onlar fiilin kılış içeriğini dönüşümsüz, homojen veya hâl olarak belirlerler. Ancak, dönüşüm bildirmeyen *-(Ip jat-* artfiilini içeren *-(Ip jatur* şekli o kadar dilbilgiselleşmiş ve kılışsal dönüşümsüzleştirici özelliğini o kadar yitirmiştir ki *-(U)wdA* ve *-A(dI)* şimdiki zaman ekleri gibi dinamik ilk evrenin bitmemiş görünüşünü kodlamak için de kullanılabilir. Ancak, yine de 'yatmak' fiilinden dilbilgiselleştiği için *uyıqta-* 'uyumak' fiilinin ikinci evresini kodlamada hâlâ rakipsizdir. İlk eylemin bitmemiş görünüşte sunulmasında nadiren *-(Ip tur* ve *-(Ip jür* şekilleri de kullanılmıştır. Bu da onların görünüş işaretleyicisi olma yolunda kısmen ilerlediğini, ancak hâlâ kılış işlevlerini koruduklarını ve melez semantiğe sahip olduklarını gösterir. Sonuçlara göre Tablo 6'da görünüş ve artfiil sütunları ikiye ayrılmıştır. Bazı Kazakça konuşurları ilk eylemin bitmemiş (ilerleyici) görünüşünü *-(U)wdA* ekiyle, bazıları çok kısa zamana yayıldığı (örneğin *ayağa kalkıyor olmak*) için Türkiye Türkçesinde '-mak üzere' yapısıyla ifade edilen *-GAI tur (/ jatur* veya *-AyIn dep jatur (/jür)* gibi yakınlacı (proximative) görünüş işaretleyicileri ile ifade etmiştir. Bazıları, *-(Ip jatur* başta olmak üzere) dönüşümsüzleştirici artfiilleri içeren analitik şekilleri, bazıları 'dönüşüm bildiren artfiil + bitmemiş görünüş işaretleyicisi', bazıları 'sözlüksel alternatif + bitmemiş görünüş işaretleyicisi', nadiren bazıları da evre fiili içeren *-A bastadı* '-maya başladı' yapısı gibi araç ve yapıları kullanmıştır. Bunlardan bitmemiş görünüş bildiren ek ve

analitik şekiller kınışsal belirlemenin zayıf; diğer yöntemler ise kuvvetli olduğu durumları gösterir.

Kazakça (başd) Fiiller	Birinci Eylemin (/ Evrenin) Kodlanması					Evre Fiili
	Görünüş		Artfiil		Sözcüksel Alternatif	
	Bitmemiş	Yakınlaşıcı	Dönüşüm Bildiren	Dönüşüm Bildirmeyen		
<i>boluw</i>	0	0	12	0	3	0
<i>uqsaw</i>	0	0	15	0	0	0
<i>yaşıq boluw</i>	1	0	8	3	2	0
<i>awıruw</i>	0	1	2	7	1	0
<i>otıruw</i>	6	0	0	5	3	1
<i>jatuw</i>	5	5	0	1	3	1
<i>turuw</i>	5	0	1	9	0	0
<i>uyıqtaw</i>	2	4	2	2	3	0
<i>ustaw</i>	0	0	5	1	9	0
<i>kiyüw</i>	2	0	0	13	0	0
<i>jasırınuw</i>	1	1	0	4	3	0
<i>qorşaw</i>	5	0	3	4	1	1
TOPLAM	27	11	48	49	28	3

Tablo 6. Kazakçadaki (başd) fiillerin ilk eyleminin kodlanması

Bitmemiş görünüş bildiren *-(U)wda* ve *-A(dI)* ekleri (başd) fiillerde evre belirleme etkisine sahip değildir. Ayrıca, dönüşümlü birinci eylemi bildirmemesi beklenen *-(Ip) jatr*, *-(Ip) tur*, *-(Ip) jür* ve *-(Ip) otur* analitik şekilleri de başlangıç dönüşümünün ilerleyici görünüşü için kullanılabilir. Bu durumda özellikle *-(Ip) jatr*'ın Kazakçada yüksek bir dilbilgiselleşme düzeyine ulaştığı görülür (bk. Tablo 8). İlk eylem için kınışsal belirleme işlevi en yüksek işaretleyiciler; *-Gall tur (/ jatr)* veya *-AyIn dep jatr* gibi yakınlaşıcı görünüş bildiren şekiller, dönüşüm bildiren *-(Ip) bar-*, *-(Ip) kel-*, *-(Ip) al-* ve *-(Ip) qal-* gibi artfiiller, çeşitli sözlüksel alternatifler ve *basta-* 'başlamak' evre fiilidir. Yakınlaşıcı görünüş bildiren *-AyIn dep jatr* (6 kez), *-AyIn dep jür* (1 kez), *-Gall tur* (2 kez), *-Gall jatr* (1 kez), *-AtIn bol-* (1 kez) şekilleri dinamik süreci çok kısa olan *jat-*, *uyıqta-*, *awır-* ve *jasırın-* fiillerinin ilerleyici ilk eylemlerini belirlemek için kullanılmışlardır.

Dönüşüm bildiren artfiillerden ilk eylemin ilerleyici görünüşünü bildirmede kullanılanlarla ilgili tablo aşağıda sunulmuştur:

	<i>-(Ip) bar-</i>	<i>-(Ip) kel-</i>	<i>-(Ip) al-</i>	<i>-(Ip) qal-</i>
<i>boluw</i>	11	1	0	0
<i>uqsaw</i>	10	5	0	0
<i>yaşıq boluw</i>	2	5	0	1
<i>awıruw</i>	0	2	0	0
<i>otıruw</i>	0	0	0	0
<i>jatuw</i>	0	0	0	0
<i>turuw</i>	1	0	0	0

KAZAKÇADA BAŞLANGIÇ-DÖNÜŞÜMLÜ (İNHOATIF-HÂL BİLDİREN) FİLLER VE ONLAR ÜZERİNDE EVRE BELİRLEME

<i>uyıqtaw</i>	2	0	0	0
<i>ustaw</i>	0	0	5	0
<i>kiyüw</i>	0	0	0	0
<i>jasırınuw</i>	0	0	0	0
<i>qorşaw</i>	0	0	3	0
TOPLAM	26 (%53,1)	13 (%26,5)	8 (%16,3)	2 (%4,1)

Tablo 7. Dönüşüm bildiren artfiillerin ilerleyici ilk eylem için kullanımı

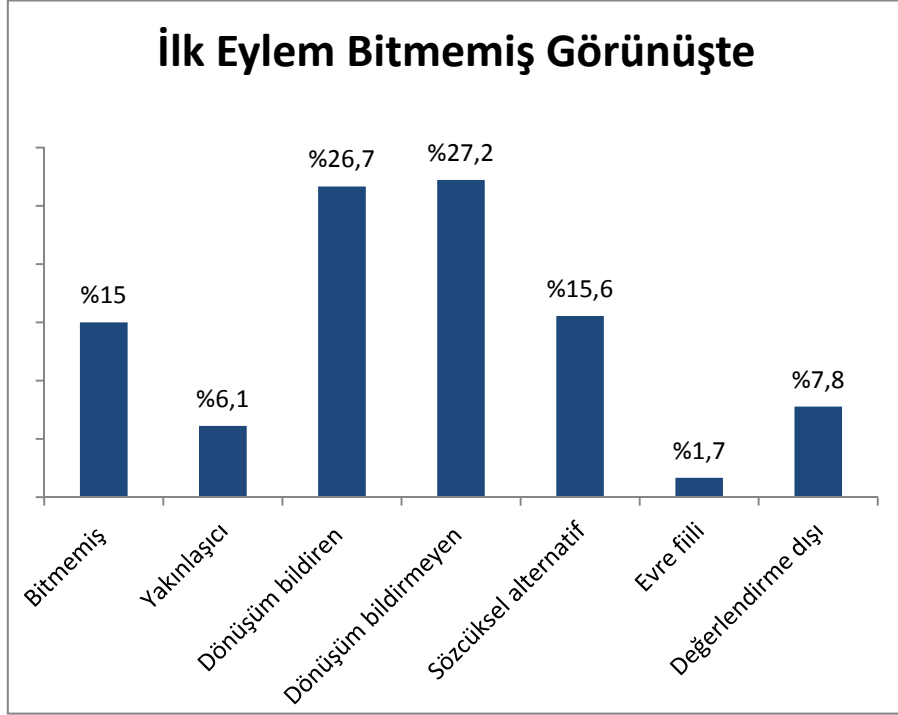
Dönüşüm bildirmeyen artfiillerden gelişen analitik şimdiki zaman şekillerinin ilk eylemin ilerleyici evresi için kullanımı Tablo 8'de sunulmaktadır.

	<i>-(I)p jatır</i>	<i>-(I)p tur</i>	<i>-(I)p jür</i>	<i>-(I)p otur</i>
<i>boluw</i>	0	0	0	0
<i>uqsaw</i>	0	0	0	0
<i>yaşıq boluw</i>	0	0	2	0
<i>awırıw</i>	4	1	2	0
<i>otırıw</i>	5	0	0	0
<i>jatıw</i>	1	0	0	0
<i>turuw</i>	10	0	0	0
<i>uyıqtaw</i>	1	0	0	0
<i>ustaw</i>	1	0	0	0
<i>kiyüw</i>	10	1	1	0
<i>jasırınuw</i>	1	1	0	2
<i>qorşaw</i>	4	0	0	0
TOPLAM	37 (%78,7)	3 (%6,5)	5 (10,5)	2 (%4,3)

Tablo 8. İlk eylemin bitmemiş görünüşü için analitik şekillerin salt görünüşsel kullanımları

Bazı fiillerin farklı eylemlerinin bitmemiş görünüşte ifadesi için farklı analitik şekillerden yararlanıldığı görülür. Örneğin, *kiy-* fiilinin ikinci evresini bütün enformantlar *-(I)p jür* ile bitmemiş görünüşte gösterirken, ilk evreyi 10 enformant *-(I)p jatır* ile bitmemiş görünüşte ifade etmiştir. İlk eylemin bitmemiş görünüşü için *-(I)p jatır* diğerlerine göre çok daha sık (toplam 37 kez, %78,7) kullanılmaktadır. Bu durum, *-(I)p jatır*'ın kılınışsal evre belirleme özelliğini büyük ölçüde yitirdiğini, melez bir semantikten uzaklaşıp salt görünüş işaretleyicisi olma yolunda epey ilerlediğini göstermektedir.

Tablo 6'daki salt görünüş bildiren şekiller ile (Tablo 6 ve Tablo 8'deki) analitik şekiller aynı kategoridedir, çünkü ikinci eylem için kullanılması beklenen analitik şekiller ayrıca ilk evrenin bitmemiş görünüşü için de kullanılabilir. Kümülatif olarak, ilk eylemi belirlemeyen bu görünüş işaretleyicilerinin kullanım oranı %42,2'dir. Yakınlaşıcı görünüş '-mak üzere' anlamında kritik başlangıç sınırına yaklaşma bildirir. Dönüşüm bildiren artfiiller, sözlüksel alternatifler ve evre fiilleri de ilk eylemi belirgin hâle getirir. Dolayısıyla, çeşitli kılınışsal evre belirleme araçlarını tercih edenlerin oranı kümülatif olarak %50'dir. Değerlendirme dışı tutulan yanıtlar ise %7,8'dir. Bu verilerin dağılımı Grafik 3'te sunulmuştur.

Grafik 3. İlk eylemin bitmemiş görünüşte sunulmasında işaretleme türleri

Sonuç

Kazakçadaki başlangıç dönüşümlü fiillerde evre belirlemenin Kazakça konuşurları arasında ne düzeyde tercih edildiği ve hangi araçların kullanıldığını tespit etmeye yönelik hazırladığımız anketin sonuçları şunlardır:

Türkçede ve Kazakçada başlangıç dönüşümlü fiiller birbir örtüşmeyebilir, sayısı değişebilir ve kılımsal denklığı farklı olabilir.

Görünüş işlemcilerinden kılımsal modifikasyonunda belirgin bir şekilde yararlanılmamaktadır. Geçmiş zamandaki Rusça cümlenin büyük ölçüde *-DI* ekiyle Kazakçaya aktarıldığı görülmüştür. Bazı fiillerde ikinci evre için *-A(dI)* eki yaygın olarak kullanılmıştır.

Kazakça konuşurları evre belirleyici özelliği olan artfiillerden ve analitik şimdiki zaman şekillerinden yararlanmaktadırlar. Ancak bunların türü ve semantiği bitmiş ve bitmemiş görünüşe göre değişebilmektedir. Örneğin, başlangıç evresi bitmiş görünüşte sunulduğunda *-(Ip qal-* artfiili (bk Tablo 4), bitmemiş görünüşte sunulduğunda ise *-(Ip bar-* artfiili (bk. Tablo 7) yaygın olarak tercih edilmektedir. Bu durum, Rusçadaki üçlü fiil kullanımıyla analogik fiil öbeklerinin Kazakçada da olabildiğini göstermesi bakımından dramatiktir. Örneğin, *uqsa-* 'benzemek' fiilinin

ilk evresinin bitmiş görünüşü için *uqsap ket-* (analojik Rusça fiil biçimi *upodobit'sya*), bitmemiş görünüşü için *uqsap bar-* (analojik Rusça fiil biçimi *upodoblyat'sya*) ve ikinci evresi için de *uqsap tur-* (analojik Rusça fiil *sxodit'*) gibi fiil biçimleri kullanılmaktadır.

Çeşitli fiillerde gerek görünüş işaretleyicileriyle, gerekse diğer araçlarla ortak kılınmış modifikasyonu davranışının güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, *sayın-* 'özlemek' fiilinin ilk evresi bütün enformantlar tarafından *-DI* ekiyle, *sen-* 'inanmak' fiilinin ikinci evresi *-A(dI)* şimdiki zaman ekiyle işaretlenmiştir. Kazakça konuşurları, ek fiil ve istisna diyebileceğimiz tarihsel biçimleri belirli fiillerin ikinci evresi için aktif olarak kullanmakta ve ayrıca çeşitli sözlüksel alternatiflerden de evre belirlemede yararlanmaktadırlar.

Grafiklerde sunulan verilere göre Kazakça konuşurlarının, bitmiş görünüşte ilk eylemi belirleme davranışı yaklaşık %39, bitmemiş görünüşte ikinci eylemi belirleme davranışı yaklaşık %70 ve bitmemiş görünüşte ilk eylemi belirleme davranışı %50'dir. Kazakça konuşurları, (başd) fiillerin karmaşık olan kılınmış içeriğini yüksek düzeyde belirginleştirme eğilimi göstermektedir.

Kaynaklar:

- ASLAN DEMİR, Sema (2013), "Türkmencede Kılınış İşlemcisi Olarak Art-Fiiller". **Türk Bilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, 2013/26: 67-90.
- BACANLI, Eyüp (2008), "Phase marking on initio-transformative verbs in Altay Turkic". **Turkic Languages**, 12/2, 170-186.
- (2014), *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller*. Ankara: TDK Yayınları.
- BONDARKO, A.V., BULIGINA, T.V., KOZINTSEVA, N.A., MASLOV, Yu.S., PAVLOV, V.M., SELIVERSTOVA, O.N., ŞELYAKIN, M.A. (1987), *Teoriya funktsional'noy grammatiki – Vvedenie, aspektual'nost', vremennaya lokalizovannost', taksis*. Leningrad: Nauka.
- BREU, Walter (1994), "Interactions between lexical, temporal and aspectual meanings". **Studies in Language**, 18/1, 23-44.
- BRINTON, Laurel J. (1990), *The development of English aspectual systems: Aspectualizers and post-verbal particles* (Second edition). Cambridge: CUP.
- ÇELİK, Mehmet (1997), *Die Vergangenheitsformen im Kasachischen*. [Basılmamış PhD tezi, Johannes Gutenberg Üniversitesi, Mainz]
- CHUNG, Sandra & TIMBERLAKE, Alan (1985), "Tense, aspect, and mood". Shopen, Timothy (ed.) *Language typology and syntactic description 3: Grammatical categories and lexicon*. Cambridge: CUP. 202-258.
- COMRIE, Bernard (1976), *Aspect*. Cambridge: CUP.
- CROFT, William (2012), *Verbs: Aspect and Causal Structure*. New York: Oxford University Press.
- DAHL, Östen (2006), "Ingressives", Keith Brown (ed.) *Encyclopedia of Language and Linguistics*, Vol. 5, Oxford: Elsevier, 688-689.
- DEMIRCI, Kerim (2006), *Descriptive verbs in Kazakh*. University of Wisconsin-Madison: UMI Press.
- (2008), "Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme". **Bilig**, 45, 131-146.

- GLOVINSKYA, M. Ya. (1982), *Semantiçeskiye tipi vidovix protivopostavleniy russkogo glagola*. Moskva. Nauka.
- GÖKÇE, Faruk (2013), *Gramerileşme Teorisi ve Türkçe Fül Birleşmeleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- JACOBSEN, W. (1982), *Transitivity in the Japanese verbal system*. Bloomington: IULC.
- JOHANSON, Lars (1971), *Aspekt im Türkischen: Vorstudien zu einer Beschreibung des türkeitürkischen Aspektsystems*, Studia Turcica Upsaliensia 1. Uppsala: Almqvist-Wiksell.
-, (1996), "Terminality operators and their hierarchical status". Devriendt, Betty & Goossens, Lois & van der Auwera, Johan (eds.) *Complex structures: A functionalist perspective* (Functional Grammar Series 17). Berlin-New York: Mouton de Gruyter. 229-258.
-, (1999), "Typological notes on aspect and actionality in Kipchak Turkic". Abraham, Werner & Kulikov, Leonid (eds.) *Tense – Aspect, Transitivity and Causativity*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins. 185–206.
-, (2000), "Viewpoint operators in European languages". Dahl, Östen (ed.) *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter. 27-187.
- JOLŞAYEVA, Mayra Satıbaldikızı (2009), *Qazaq tilindegi aspektualdı semantika: forma jäne mazmun*. Avtoref. diss. doktor filol. ğılımdarı
- KARADOĞAN, Ahmet (2009), *Türkiye Türkçesinde Kılmış*. Ankara: Divan Kitap.
- KERSLAKE, Celia (2001), "Does Turkish prefer events to state?". *Turkic Languages* 5, 198-215.
- KOÇ, Kenan & DOĞAN, Oğuz (2004), *Kazak Türkçesi Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KOONTZ-GARBODEN, Andrew (2006), "Aspectual coercion and the typology of change of state predicates". *Journal of Linguistics* 43, 115-152.
- KORKMAZ, Zeynep (2007), *Türkiye Türkçesi grameri - Şekil bilgisi* (İkinci baskı). Ankara: TDK Yayınları.
- NASILOV, Dmitriy M. (1989), *Problemi tyurkskoy aspektologii – aksional'nost'*. Leningrad: Nauka.
- SASSE, Hans-Jürgen (1991a), "Aspect and Aktionsart: a reconciliation". Veters, C. & Vandeweghe, W. (eds.) *Perspectives on aspect and aktionsart*. (Belgian Journal of Linguistics 6) Bruxelles: Éditions de l'Université. 31-45.
-, (1991b), "Aspekttheorie". Sasse, Hans-Jürgen (ed.) *Aspektsysteme. Arbeitspapier 14* (Neue Folge), Köln: Institut für Sprachwissenschaft. 1-35.
- SMITH, Carlota S. (1997), *The parameter of aspect* (second edition). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- TAMIR, Ferhat (2007), "Kazak Türkçesi". Ercilasun, Ahmet (ed.) *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları. 429-480.
- TATEVOSOV, Sergey (2002), "The parameter of actionality", *Linguistic Typology* 6/3, 317-402.
- UĞURLU, Mustafa (1999), "-ArAk ve -p ile kurulan zarf- fiilli parçalarda sınır vurgulayışın rolü". *3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 1996*, Ankara: TDK Yayınları. 1181-1188.
-, (2003), "Türkiye Türkçesinde 'Bakış' ('Aspektotempora')". *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2003/5, 124-133.
- VENDLER, Zeno (1957), "Verbs and Times". *The Philosophical Review* 66, 143-160 [ayrıca bk. Vendler, Zeno 1967. *Linguistics in Philosophy*. New York: Cornell University Press].
- XOLODOVIÇ, A. A. (1979), *Problemi gramatiçeskoj kategorii*. Leningrad.